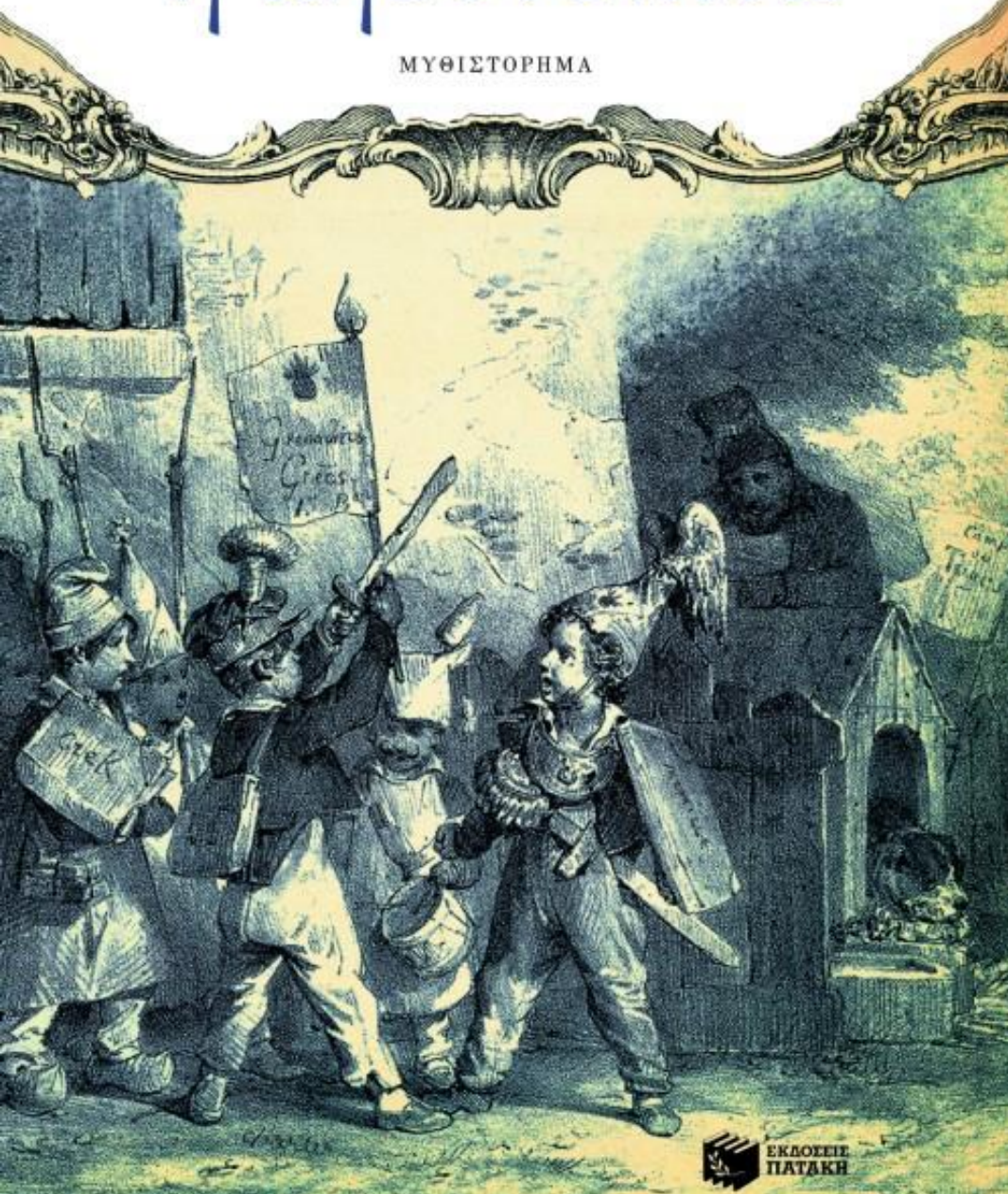

ΙΣΙΔΩΡΟΣ ΖΟΥΡΓΟΣ

η αηδονόπιτα

ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΑΤΑΚΗ

Η ΑΗΔΟΝΟΠΙΤΑ

ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ

ΦΡΑΟΥΣΤ, «Νέα Σύνορα» – Α.Α. Λιβάνη, 1995, νέα έκδοση
αναθεωρημένη, Εκδόσεις Πατάκη, 2010

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΤΟΥ ΩΚΕΑΝΟΥ, Εκδόσεις Πατάκη,
2000, και νέα έκδοση, Εκδόσεις Πατάκη, 2007

Η ΨΙΧΑ ΕΚΕΙΝΟΥ ΤΟΥ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΟΥ, Εκδόσεις Πατάκη, 2002

ΣΤΗ ΣΚΙΑ ΤΗΣ ΠΕΤΑΛΟΥΔΑΣ, Εκδόσεις Πατάκη, 2005

Η ΑΗΔΟΝΟΠΙΤΑ, Εκδόσεις Πατάκη, 2008

ΑΝΕΜΩΛΙΑ, Εκδόσεις Πατάκη, 2011

ΣΚΗΝΕΣ ΑΠΟ ΤΟΝ ΒΙΟ ΤΟΥ ΜΑΤΙΑΣ ΑΛΜΟΣΙΝΟ, Εκδόσεις Πατάκη, 2014

ΛΙΓΕΣ ΚΑΙ ΜΙΑ ΝΥΧΤΕΣ, Εκδόσεις Πατάκη, 2017

ΙΣΙΔΩΡΟΣ ΖΟΥΡΓΟΣ

Η ΑΗΔΟΝΟΠΙΤΑ

Μυθιστόρημα

Θέση υπογραφής δικαιούχου δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας,
εφόσον αυτή προβλέπεται από τη σύμβαση

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις της ελληνικής νομοθεσίας (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως άνευ γραπτής άδειας του εκδότη η κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο (ηλεκτρονικό, μηχανικό ή άλλο) αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

Εκδόσεις Πατάκη – Σύγχρονη ελληνική λογοτεχνία
Πεζογραφία – 238

Ισίδωρος Ζουργός, *Η αηδονόπιτα*

Υπεύθυνος έκδοσης: Κώστας Γιαννόπουλος

Επιμέλεια-Διορθώσεις: Γιάννης Κοτσιφός

Σελιδοποίηση: Κωνσταντίνος Καπένης

Φιλμ, μοντάζ: Μαρία Ποινιού-Ρένεση

Copyright © Σ. Πατάκης ΑΕΕΔΕ (Εκδόσεις Πατάκη) και

Ισίδωρος Ζουργός, Αθήνα, 2007

Πρώτη έκδοση από τις Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, Απρίλιος 2008
Ακολούθησαν οι ανατυπώσεις Μαΐου 2008, Ιουνίου 2008 (δύο),
Ιουλίου 2008, Αυγούστου 2008, Δεκεμβρίου 2008, Μαΐου 2009,
Ιουλίου 2009, Οκτωβρίου 2009, Ιουνίου 2010, Οκτωβρίου 2010,
Απριλίου 2011, Αυγούστου 2011, Απριλίου 2012, Νοεμβρίου 2012,
Ιουλίου 2013, Απριλίου 2014, Φεβρουαρίου 2015, Νοεμβρίου 2015,
Ιουλίου 2016, Φεβρουαρίου 2017, Νοεμβρίου 2017

Η παρούσα είναι η εικοστή τέταρτη εκτύπωση, Ιούλιος 2018

Κ.Ε.Τ. 6037 Κ.Ε.Π. 546/18 ISBN 978-960-16-2752-6

ΠΑΝΑΓΗ ΤΣΑΛΔΑΡΗ (ΠΡΩΗΝ ΠΕΙΡΑΙΩΣ) 38, 104 37 ΑΘΗΝΑ,
ΤΗΛ.: 210.36.50.000, 801.100.2665, 210.52.05.600, ΦΑΞ: 210.36.50.069
ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: ΕΜΜ, ΜΠΕΝΑΚΗ 16, 106 78 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ.: 210.38.31.078
ΥΠΟΚ/ΜΑ: ΚΟΡΙΤΣΑΣ (ΤΕΡΜΑ ΠΟΝΤΟΥ – ΠΕΡΙΟΧΗ Β' ΚΤΕΟ), 57009 ΚΑΛΟΧΩΡΙ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, Τ.Θ. 1213,
ΤΗΛ.: 2310.70.63.54, 2310.70.67.15, 2310.75.51.75, ΦΑΞ: 2310.70.63.55
Web site: <http://www.patakis.gr> • e-mail: info@patakis.gr, sales@patakis.gr

στη Θεοφανώ και τον Αχιλλέα

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

Όπου ένας ωκεανός εκβάλλει στη Σαλονίκη 11

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

Βέρθερος ή ο δρόμος για τον Νότο. 199

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

Τα κλειδιά της πόλης είναι κρεμασμένα στις μπούκες
των κανονιών 291

ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟ

Απόγευμα καλοκαιριού με σκόνη. 549

ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΤΟΥ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ 589

ΠΗΓΕΣ-ΟΦΕΙΛΕΣ 591

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΟΠΟΥ ΕΝΑΣ ΩΚΕΑΝΟΣ
ΕΚΒΑΛΛΕΙ ΣΤΗ ΣΑΛΟΝΙΚΗ

*Βασίλεια τ' ακρογιάλια σου
κι αλλάζουν όλο αλλάζουν.
Κι ο αναλλοίωτος εσύ
μόνον, ωκεανέ.*

Lord Byron, *Childe Harold's Pilgrimage*

Μτφ. Μαρία Ιω. Κεσίση

1

*Τρία κομμάτια σύννεφα στον ουρανό συρμένα,
το έν' βαστά φιλή βροχή, τ' άλλο βαρύ χαλάζι,
το τρίτο το μαυρύτερον κατά γιालόν ἔγναντεύει.*

.....

*Καράβια, πού εἶν' οι άντρες μας, πού εἶν' οι αδερφοί μας;
–Οι άντρες σας δεν εἶν' εδώ, πάγουν στη Σαλονίκη,
παν να τροχίσουν τα σπαθιά, να κάμουν τα τουφέκια,
ν' ανοίξομεν τον πόλεμον με τον σουλτάν Μαχμούτη.*

ΔΗΜΟΤΙΚΟ

Σελανίκ, 22 Ραμαζάν 1236 (23 Ιουνίου 1821)

Εἶχε πιάσει μια ζεστή βροχή. Το βρεμένο χώμα μύρισε κι ύστερα ὅλη η δημοσιά τυλίχτηκε στις λάσπες. Το σκοτάδι κατάπινε πια ὅλα τα χρώματα και τάχυνε τη νύχτα. Ο ιδρώτας των αλόγων και των μουλαριών θάρρεψε με τις πρώτες σταγόνες της βροχής, φιλήθηκε μαζί τους κι ἔκανε ρυάκια που χάραζαν τις τρίχες στον λαιμό και στα καπούλια.

Πέρα μακριά, στη βίγλα του Καραμπουρνού, ξεχώριζαν φώτα, εκεί που η θάλασσα ἔμπλεκε αθέατη τα δάχτυλά της με τη νύχτα. Ο Γιαννακός ἔσυρε μια φωνή απειλητική στη φοράδα που καβαλούσε, γιατί οι λάσπες θαρρείς την τραβούσαν στη γη κι ἤθελαν να τη γονατίσουν.

Στη στροφή της δημοσιάς φάνηκαν τα τειχιά της πόλης, το φυλάκιο απ' ἔξω ἔφεγγε σαν λαδοφάναρο μέσα στη νύχτα.

«Κάνε τον σταυρό σου, καπετάνιο», εἶπε ο Γιαννακός, «πλησιάζει η ὥρα».

Εκείνος δε σάλεψε. Η ράχη του ἦταν σκυφτή, τα μάτια του

ατένιζαν μακριά και προσπαθούσαν να ξεχωρίσουν την αρχή και το τέλος της μεγάλης πολιτείας. Είχε ριγμένη στην πλάτη του μια κάπα, ασήκωτη πια απ' το νερό. Τα μακριά μαλλιά έκαναν τώρα πλοκάμια, που ξέφευγαν στους ώμους από δω κι από κει.

«Καπετάνιο, τον νου σου με τις λαβωματιές, μην ανοίξουν με το νερό και προδοθούμε... Ψες τη νύχτα έβαψες τα χορτάρια».

Ο Νικήτας δεν απάντησε, ψαχούλεψε μόνο μέσα από το σελάχι τα πανιά κι έβγαλε έξω την παλάμη, για να δει αν κοκκινίζει.

«Δε βλέπω, μωρέ! Η βροχή φκιάνει ρυάκια, θα δω μόλις ζυγώσουμε στα φώτα».

Πίσω τους έσερναν δυο μουλάρια κι έναν γάιδαρο με σακιά ξεφουσκωτα. Μια χοντρή τριχιά ένωνε –σαμάρι με καπίστρι– το μικρό караβάνι στο σκοτάδι.

«Μην ξεχάσουμε να γιομώσουμε τα σακιά, καπετάνιο, πραγματευτάδες είμαστε θα πούμε, όχι διακοναράιοι».

«Καλά, η πορτάρα είναι ακόμα μακριά».

Η δημοσιά έκανε μια απότομη στροφή κι ύστερα είχε κατηφοριές. Τ' αλόγατα πατούσαν τώρα πάνω σε νεροσυρμές και τρόχαλα.

«Πιο σιγά, μωρέ! Μη σπάσουν κανένα ποδάρι!» είπε απότομα ο Νικήτας.

Ο Γιαννακός έβγαλε μια κοφτή φωνή και τα ζώα σταμάτησαν.

«Πιο σιγά, διαόλου γέννα, αυτά μας μείναν! Βιος να σου πετύχει... Πιο σιγά!»

Ο Γιαννακός έσκυψε το κεφάλι και μούγγεψε. Ύστερα από λίγο σήκωσε το ένα ποδάρι και ξεκαβαλίκεψε.

«Παγαίνω μπροστά, καπετάνιο», είπε.

Βάλθηκε να περπατάει αυτή τη φορά μπροστά κι έσερνε πιο αργά τη μια φοράδα από τα γκέμια.

Πήραν πάλι τη σκοτεινή στράτα, η βροχή συνέχισε να πέφτει. Ο Γιαννακός άκουγε τώρα πίσω του καθαρά τον ρόγχο, ο αφεντικός του ζοριζόταν να αναπνεύσει. Πέρασαν έτσι κάποια λε-

πτά, το φεγγάρι φάνηκε μισαδάκι για λίγο σε μια τρύπα απ' τα σύννεφα και χάθηκε πάλι.

«Πώς νιώθεις χωρίς γαϊδούρι αυτή τη φορά, δε μας τα 'πες. Πιο καλά δεν είναι στ' αλόγατα;»

Παρόλο που η φωνή του καπετάν Νικήτα ακουγόταν βαριά, ο τόνος της πρόδινε πως ήθελε να χωρατέψει.

«Τ' αλόγατα είναι για τους αφεντάδες, καπετάνιο, για χάρη σου την καβάλησα τούτη τη φοράδα που μου 'δωκες. Καλά που είναι γριά και κοντοστούπα, όπως ταιριάζει σε δουλικά και μπιστικούς. Καβάλησα για να 'χω πίσω τη γαϊδουρίτσα μου ξεκούραστη».

«Δεν ένιωσες διόλου αφέντης, μωρέ;»

«Αφέντης και λαβωμένος να λείπει, αφεντικό».

Ο Νικήτας πήγε να γελάσει αλλά τον έκοψε βήχας.

«Διάολε...» είπε με δυσκολία μέσα στους σπασμούς.

«Μη λες πολλά, αφέντη...»

«Σιγά, ωρέ, μη μου γγαθώ. Αν δε σ' έχω να μου μουρμουράς, θα τσακιστώ κάτω απ' τη νύστα».

«Ψες τη νύχτα, αφέντη, στην καλύβα, δεν έκλεισες μάτι. Δυο γυναίκες σου άλλαζαν τα πανιά μέσα στη νύχτα, εσύ εκεί, το μάτι γυαλί στο σκοτάδι!»

«Δεν μπόραγα, σκαρφαλώναν στο κεφάλι όλοι οι πεθαμένοι απ' τον χαλασμό, τα μάτια μου στομώσαν απ' το αίμα...»

Τον έπιασε πάλι ο βήχας και οι σπασμοί.

«Σώπαινε, αφέντη, να σταματήσει ο γαϊδουρόβηχας, κοντεύουμε...»

Η πύλη της Καλαμαριάς ξεχώριζε πια καθαρά, πάνω από το υπέρθυρό της η βροχή ξέπλενε τα πέτρινα δόντια του τείχους.

Ο Γιαννακός τράβηξε τα αλογομούλαρα στην άκρη της δημοσιάς. Ύστερα άρχισε να τριγυρίζει και να μαζεύει πέτρες. Ο καπετάν Νικήτας ξεπέζεψε κι αυτός και τράβηξε για τα άδεια σακιά πίσω στα μουλάρια. Ξέλυσε το πρώτο και το τράβηξε κοντά στον Γιαννακό για να το γεμίσει.

Το φυλάκιο ήταν ένα ξύλινο παράσπιτο. Ένα λυχνάρι φώτιζε το εσωτερικό, ενώ κάτω από το υπόστεγο ροχάλιζε ο πασβά-

ντης¹. Κάτω απ' το ίδιο υπόστεγο, παράμερα, ξεχώριζαν στα σκοτεινά δυο σιλουέτες. Ο Νικήτας προχώρησε μπροστά πεζός, αρκετά βήματα πίσω στάθηκε ο Γιαννακός με τα ζωντανά, η βροχή έπεφτε ακατάπαυστα. Έσιαξε λίγο την κουκούλα για να του καλύπτει όλο το κεφάλι και είδε κάτω τα γουρουνοτσάρουχά του, που είχαν κοκκινίσει απ' το ξεπλυμένο αίμα. Έσκυψε και τα 'βγαλε, τύλιξε και την κάπα πιο καλά στο σώμα – οι λαβωματιές τελικά με τη βροχή είχαν ανοίξει.

Μία απ' τις σκοτεινές σιλουέτες, η πιο αχαμνή, τον πλησίασε κι άρχισε να τον περιεργάζεται στο μισόφωτο που έβγαινε απ' την παράγκα. Ο Νικήτας στάθηκε σιωπηλός και κοίταζε τον ξένο στα μάτια, παιδαρέλι ήταν κι απ' το ντύσιμό του φαινόταν Ρωμιός.

«Είμαι ο παραγιός του Ασημάκη εφέντη», του είπε χαμηλόφωνα.

Ο Νικήτας δεν απάντησε, μόνο κοίταξε γύρω του ανήσυχα για καμιά χωσιά.

«Οι δυο σας είστε;» συνέχισε ο παραγιός.

Ο Νικήτας τού έγνεψε με το κεφάλι.

«Περίμενε», του είπε κι έκανε νόημα στην άλλη σιλουέτα, την πολύ ψηλή, που έστεκε κάτω από το υπόστεγο.

Συναντήθηκαν κοντά στο φυλάκιο. Στο θαμπόφωτο του λυχναριού ο Νικήτας ξεχώρισε έναν άλλο Ρωμιό, καλοντυμένος ήταν, τα ρούχα όμως φράγκικα. Άλλαξαν δυο βιαστικές ματιές κι ύστερα ο φρακοφορεμένος στράφηκε προς τον Τούρκο που κοιμόταν.

«Πασβάντη, ξύπνα!» είπε και τον σκούνησε απαλά.

Αυτός ο καλοντυμένος Ρωμιός μιλούσε τα τούρκικα καλύτερα κι απ' τα ελληνικά. Ο πασβάντης ανασηκώθηκε κι έριξε μια ματιά στον Νικήτα και στους άλλους.

«Αυτοί είναι;» ρώτησε.

Ο Νικήτας έχωσε καλού κακού το χέρι μέσα από την κάπα του, όπου έκρυβε τις πιστόλες και το μαχαίρι.

«Ναι, αφέντη, αυτοί», απάντησε.

1. Πασβάντης: συνοικιακός νυχτοφύλακας.

«Τι διαόλουπραματευτάδες βραδιάτικα και γιατί δεν περιμένουν το πρωί, που θ' ανοίξει η πύλη;»

«Προικιά είναι, εφέντη μου, δεν μπορούν να περιμένουν, θα χαλάσει ο γάμος και το προξενιό».

«Πού την έχετε, μωρέ, την όρεξη για γάμους μ' όλα αυτά που πέσαν στο κεφάλι σας;»

«Οι νοικοκυραίοι άνθρωποι, εφέντη, κοιτάζουν τη δουλειά τους και δοξάζουν τον Πατισάχ. Τα μαχαίρια είναι για τους κουρελήδες και τους γιακωβίνους», του απάντησε ο φρακοφορεμένος και πέρασε με τρόπο ένα πουγκί στη χούφτα του.

«Από το παραπόρτι μόνο» – ο Τούρκος έδειξε δεξιά από την πύλη μια ξεχαρβαλωμένη πόρτα σε στενή κόγχη.

Δυο μισοναρκωμένοι τσαούσηδες² με τα άρματα αφημένα παρακολουθούσαν αδιάφορα μέσα από το καλύβι.

«Ξεφορτώστε τα ζώα για να μπορέσουν να περάσουν και φορτώστε τα πάλι μέσα», είπε ο πασβάντης.

Ο καλοντυμένος τον προσκύνησε ελαφρά και μ' ένα ευγενικό χαμόγελο απομακρύνθηκε και πλησίασε τον Νικήτα.

«Παναγιώτης Δέλιος, γραμματικός του κυρ-Ασημάκη εφέντη, ακολουθήστε με».

Όλη αυτή την ώρα ο Νικήτας τον ζύγιαζε με τα μάτια και είχε χωμένο το χέρι κάτω από την κάπα σφίγγοντας το μαχαίρι. Όλη αυτή την ώρα η ανάσα του έβγαινε κοφτή, και αφρός από τα σάλια του κυλούσε στο μάγουλο που το ξέπλενε η βροχή. Τη στιγμή που ο γραμματικός τού γύριζε την πλάτη και τους έκανε νόημα να τον ακολουθήσουν, ο παραγιός είχε τρέξει κιόλας μπροστά στη σκοτεινή εσοχή δίπλα στην κλειστή πύλη.

Ο Νικήτας άπλωσε τη θειριεμένη παλάμη του και τον κράτησε από τον ώμο.

«Τα σημάδια πρώτα, καλαμαρά», του ψιθύρισε.

Ο γραμματικός γύρισε και τον κοίταξε στα μάτια.

«Εδώ μπροστά, καπετάνιο; Θα τρελάθηκες μου φαίνεται απ' την μπαρούτη... Πιο πέρα, ακολουθή!»

2. Τσαούσηδες: λοχίες του στρατού.

Ο Νικήτας, που δεν του άρεζε και πολύ να τον αφηφούν, πήγε να τον σφίξει περισσότερο, όταν είδε πως στο βάθος του σκοταδιού ο παραγιός είχε ανάψει ένα φανάρι και το κουνούσε πέρα δώθε, σινιάλο να τον ακολουθήσουν. Τράβηξαν μπροστά, πρώτα ο παραγιός με το φανάρι, ύστερα ο γραμματικός και πίσω κύρης και υπηρέτης με τα αλογομούλαρα. Πέρασαν από το πολύ στενό άνοιγμα ένας ένας και βρέθηκαν μέσα από τα τείχη. Μόλις ξεμάκρυναν απ' το φυλάκιο ο Νικήτας έσυρε ξαφνικά το μαχαίρι από το σελάχι, λεκιασμένο από το ίδιο του το αίμα, και το έβαλε στον σβέρκο του γραμματικού.

«Τα σημάδια της Εταιρείας τώρα!» του ψιθύρισε στ' αυτί βουτώντας με την άλλη χερούκλα του το κεφάλι του γραμματικού απ' τα μαλλιά.

«Σιγά, καπετάνιο, θα με ξεκάνεις!» διαμαρτυρήθηκε ο γραμματικός.

«Δεν έχω σκοπό, καλαμαρά, να φοφήσω σε κανένα μπουντρούμι, το κατάλαβες;»

«Τώρα θα τα δεις, άσε με!»

Ο παραγιός τρομοκρατημένος πλησίασε τα πρόσωπά τους με το φανάρι. Εκείνη την ώρα ο Νικήτας είδε καλύτερα το πρόσωπο του γραμματικού από κοντά, δεν ήταν κανένα παιδαρέλι, μεγάλος άνθρωπος ήταν με μαλλιά που είχαν αρχίσει να ασπρίζουν, ίσως και να κόντευε τα πενήντα. Αισθάνθηκε ντροπή και χαλάρωσε το σφίξιμο της χούφτας, γρήγορα ένωσε τα μαλλιά του γραμματικού να γλιστράνε ανάμεσα στα δάχτυλά του. Εκεί τότε όρθιοι πίσω από το μεγάλο τείχος, εκεί που οι αρχαίες πέτρες έκοβαν λίγο την ορμή της βροχής ο Παναγιώτης Δέλιος έκανε όλα τα σημάδια της Εταιρείας μπροστά στον καπετάν Νικήτα. Ύστερα σιώπησαν για λίγο ενώ η βροχή, σαν να περίμενε κι αυτή τα σημάδια, σταμάτησε. Το φανάρι τους όμως κινδύνευε να σβήσει γιατί σωνόταν το λάδι.

Ο γραμματικός έριξε μια περιφρονητική ματιά στον καπετάνιο.

«Και βάζεις με τον νου σου πως οι Τούρκοι δεν τα 'μαθαν πια αυτά τα σημάδια και ελόγου σου τώρα ησύχασες;» κάγχασε.

«Σύρε μπροστά κι άσε τα παχιά λόγια», είπε ο Νικήτας, «μάθαμε να φυλαγόμαστε, γιατί χρόνια τώρα ζούμε σαν τα θηριά και τα ζουλάπια στα λαγκάδια».

Εκείνη τη στιγμή ο παραγιός σήκωσε το φανάρι μπροστά στο πρόσωπό του και φύσηξε δυνατά. Μείνανε με το σέλας των αστεριών, κάτι σκόρπιες σταγόνες, το επιδόρπιο της βροχής, και κάτι σκόρπια μισόφωτα στον κόρφο της πόλης.

«Πάρτε δυο πανιά να βάλετε στο πρόσωπο κι ακολουθήστε», είπε ο γραμματικός και τους τα έδωσε απλώνοντας το χέρι.

«Γιατί;» ρώτησε παραξενεμένος ο Γιαννακός.

«Στην κόλαση ήρθατε, μάθετε να μη ρωτάτε!» απάντησε και τράβηξε μπροστά στα σοκάκια.

Στα πρώτα βήματα τους έπιασε η αποφορά, μύριζε παντού φοφίμι και μούχλα. Στο πρώτο ξάνοιγμα είδανε δύο πυρσούς να καίνε σ' έναν μεγάλο πλάτανο.

«Μεγαλόχαρη!» πρόλαβε και σταυροκοπήθηκε ο Γιαννακός.

«Μην κοιτάτε!» ψιθύρισε ο παραγιός και σκέπασε τη μύτη, καθώς τάχυνε το βήμα.

«Προχωράτε», είπε ο γραμματικός και τον ακολούθησε.

Κάτω από τον μεγάλο πλάτανο σάπιζαν καμιά δεκαριά παλουκωμένα κουφάρια. Τα κρέατα, μπλαβά, γυάλιζαν απ' το ξέπλυμα της βροχής. Βρόμα από σαπισμένη σάρκα και σιωπή σκέπαζε όλο τον γύρω μαχαλά. Προσπέρασαν γρήγορα και χώθηκαν πάλι σε στενά. Είχαν τώρα όλοι μύτη και στόμα σκεπασμένα. Τα ζωντανά τούς ακολουθούσαν ανήσυχα με τεντωμένα τα μάτια, η μυρωδιά της σήψης τα είχε ταράξει. Βγήκαν τώρα σε δρόμο πιο κεντρικό, σε καναδυό χαμόσπιτα ξεχώρισαν κεριά και λυχνάρια αναμμένα.

«Είμαστε στον ρωμαίικο μαχαλά, οι κηδείες είναι πολλές, νυχτέρια για τις ψυχές», είπε ο γραμματικός χωρίς να στραφεί πίσω.

Πέρασαν κάτω από μια μεγάλη αρχαία αφίδα. Ένας πυρσός φώτιζε ένα κρεμασμένο ακέφαλο κουφάρι· ανάμεσα στ' ανοιγμένα σκέλια είχαν σφηνώσει το κεφάλι, κομμένο από τον κορμό – οι ανταύγειες της δάδας φώτιζαν τα λασπωμένα μαλλιά

και τα κλειστά βλέφαρα. Παραδίπλα δυο τσαούσηδες σιγοφιθύριζαν ρίχνοντας αραιά και πού ματιές στον δρόμο.

«Κάτω τα κεφάλια και προχωράτε!» ψιθύρισε ο γραμματικός.

Έστριφαν βιαστικά στα δεξιά κι έπιασαν την πρώτη ανηφόρα. Πριν τα σοκάκια γίνουν πολύ απότομα, σταμάτησαν μπροστά σ' ένα αρχοντόσπιτο. Βούβα κι ερημιά, μια σκιά μόνο τούς περιέμενε στην εξώπορτα, σαν γυναίκα φαινόταν. Ο παραγιός παράδωσε σιωπηλά τα ζώα στη σκιά και κίνησαν πεζοί πια για τους πάνω μαχαλάδες.

Κάπου κάπου σκουντουφλούσαν, αν και με το απόβροχο είχε γυμνωθεί ο ουρανός απ' τα σύννεφα και μια αχαμνή ημισέληνος τους φώτιζε το καλντερίμι. Τα πιο πολλά ξυλόσπιτα απ' όπου περνούσαν ήταν σφιχτά κολλημένα το ένα με το άλλο και σκοτεινά. Όταν κάπου μακριά αντίκριζαν φως, τα βήματά τους γρήγορα γίνονταν για τους ενοίκους φόβος και άνεμος – αθέατα στόματα φυσούσαν κι έσβηναν λυχνάρια, καντήλες και κεριά. Πέρα μακριά όμως, πολύ πιο ψηλά, έβλεπαν ζωηρά φώτα. Συχνά όταν κοντοστέκονταν, ο αέρας έφερνε από εκεί στ' αυτιά τους φωνές, ήταν το Μπαϊρι, οι τούρικοι μαχαλάδες της πάνω πόλης που δεν είχαν ακόμα αποκοιμηθεί.

Ο παραγιός σταμάτησε σ' ένα αδιέξοδο και τρύπωσε σε μια σκοτεινή εσοχή. Άκουσαν το σύρσιμο που έκαναν τα δάχτυλά του καθώς ψαχούλευαν τον ντορβά και τα ρούχα του. Ύστερα άκουσαν το τρίψιμο της τσακμακόπετρας και είδαν σπίθες.

«Ακολουθάτε!» ψιθύρισε ο γραμματικός, ενώ η φλόγα που περίμεναν δεν είχε ανάψει ακόμα.

Χώθηκαν σε μια τρύπα, που είχε μακρύ διάδρομο, κι άρχισαν να ψαχουλεύουν στα τυφλά αριστερά και δεξιά με τα χέρια. Ήταν μέσα σε μια στοά, που μόλις τους χωρούσε.

«Σταματήστε!» ακούστηκε ο ψίθυρος του γραμματικού από μπροστά.

Κράτησαν την ανάσα τους και αφουγκράστηκαν. Ήταν κάποια μέτρα κάτω από τη γη και τους κάλυπτε απόλυτο σκοτάδι. Τη σιγή έσπαζε πού και πού καμιά σταγόνα νερό, που έστα-

ζε κάπου απ' την οροφή. Ξανάκουσαν πάλι το τσάκισμα από την τσακμακόπετρα, μια φλόγα άναψε κι ανακάτεψε πρόσωπα και σκιές. Βρίσκονταν στην αρχή μιας στενής σήραγγας.

«Πού τραβάμε;» ρώτησε ο Νικήτας.

«Στου κυρ-Ασημάκη, πού αλλού;» απάντησε ο γραμματικός χωρίς να γυρίσει να τον κοιτάξει.

«Στον τάφο του μας πάει;» μουρμούρισε ο Γιαννακός.

Άρχισαν να περπατάνε ακολουθώντας και πάλι το φανάρι του παραγιού. Βάδιζαν σκυφτοί, γιατί η σήραγγα ήταν στενόχωρη. Οι βρεγμένες κάπες τους μούσκειαν περισσότερο καθώς σκούπιζαν στο στρίμωγμα τα υγρά τοιχώματα της σήραγγας και βήμα στο βήμα η μυρωδιά του χώματος και της μούχλας γινόταν ολοένα και πιο έντονη. Μετά από τρεις στροφές κατάλαβαν πως το φανάρι του παραγιού μπροστά είχε σβήσει. Τώρα πιο δυνατό φως ερχόταν από το βάθος της σήραγγας.

Βρέθηκαν σ' ένα άνοιγμα που θύμιζε δωμάτιο, ένα μεγάλο λυχνάρι ήταν στερεωμένο στον τοίχο και φώτιζε γύρω όσο έφτανε η αντοχή του. Πάνω από τα κεφάλια τους ξεχώριζε μια μικρή αφίδα και γύρω κόκκινο τούβλο φαγωμένο από τα χρόνια.

«Πού είμαστε;» ρώτησε ο Νικήτας.

«Ρωμαϊκές θέρμες», του απάντησε ο γραμματικός με γυρισμένη πάλι την πλάτη.

Ο παραγιός συνέχισε, χωρίς φως στα χέρια του αυτή τη φορά, προς έναν καινούριο διάδρομο. Δε χρειαζόταν τώρα να σκύβουν όλοι, μόνο οι πιο ψηλοί, ο καπετάνιος κι ο γραμματικός δηλαδή, ιδιαίτερα αυτός που η στέγνια της σάρκας του τον μάκραινε θαρρείς πιο πολύ. Άκουγαν τώρα φωνές από το βάθος. Αφήνοντας πίσω τους το πλάτωμα με το λυχνάρι ψηλαφούσαν πάλι τους τοίχους μέχρι τη φωτεινή άκρη, που έμοιαζε με το τέλος του ταξιδιού. Ένας υπηρέτης έστεκε εκεί και τους περίμενε στην είσοδο ενός υπόγειου ξέφωτου. Τους χαιρέτησε βουβά σκύβοντας το κεφάλι και τους έδειξε με το χέρι προς το φως.

Ο Γιαννακός είχε μισανοίξει το στόμα κι έπιασε άθελά του με τη χούφτα την κάπα του Νικήτα. Ο γραμματικός πέρασε μπροστά και τους έκανε νόημα να τον ακολουθήσουν.

Στάθηκαν στη μέση μιας μεγάλης αίθουσας. Δαδιά φώτιζαν ως την οροφή και μια μαρμάρινη κρήνη με ένα κυκλικό βαπτιστήριο ξεχώριζε στη μέση, γύρω μωσαϊκά, σπασμένες κολόνες, και αρκετά πρόσωπα, άλλα με μαντίλες κι άλλα ξεσκούφωτα.

«Καλώς όρισες, καπετάν Νικήτα», ακούστηκε μια φωνή.

Γύρισε προς τα εκεί που άκουσε το όνομά του και είδε έναν κοντόχοντρο άνθρωπο με παχύ άσπρο μουστάκι κι ένα καλπάκι από χοντρή τσόχα φορεμένο στραβά στο κεφάλι, που του έκρυβε τα αραιωμένα μαλλιά.

«Καλώς σας βρήκα!» απάντησε ο Νικήτας, έριξε πίσω την κουκούλα της κάπας και ξέσκεπος έφερε το δεξί χέρι στο στήθος.

«Η γραφή σου έφτασε προχθές, καπετάνιε, δεν είναι κι εύκολο όπως είδες, η Σαλονίκη είναι μέσα στο στόμα της κόλασης, πάνε δυο μήνες τώρα. Κοπιάστε όμως, έχουμε καιρό να τα σιάξουμε όλα όπως πρέπει, πρώτα ο Θεός...»

Έστρεψε το κεφάλι εκεί που κάθονταν ανακούρκουδα μερικές γυναίκες.

«Λένη, βελέντζες», παράγγειλε με δυνατή φωνή, «και δυο λαγήνια με νερό και κρασί για τα καλωσορίσματα».

Η ψυχοκόρη σηκώθηκε αμίλητη και τράβηξε σε μια γωνιά. Ο Ασημάκη εφέντης έριξε μια βιαστική ματιά και στον Γιαννακό, ύστερα με τα μάτια έδωσε εντολές σ' έναν άλλον παραγιό για τα πρεπούμενα.

Ένα τρυφερό νοιάξιμο που έχουνε οι αρχαίες στοές και τα δώματα, οι κατακόμβες, οι υπόγειες θέρμες οι ξεχασμένες στους αιώνες, είναι να κρύβουν ακριβοδίκαια τη μέρα και τη νύχτα. Ζεις καιρό μέσα σ' αυτές και δε σου σκοτίζουν τον νου για το πότε ξημερώνει, πότε βραδιάζει, πότε πάλλεται η καρδιά του σκοταδιού. Η νύχτα τους τώρα προχωρούσε με τον τρόπο των λυχναριών, φλόγες κίτρινες εδώ κι εκεί, ο κόσμος όλος σαν ένα μνημούρι.

Τα πανιά γύρω από την κοιλιά του Νικήτα ήταν κόκκινα, η Λένη, η ψυχοκόρη, τ' άλλαξε όλα και του έβαλε άλλα, λευκά σαν

την κοιλιά των φαριών. Τα δόντια του μισάνοιχτα έμοιαζαν κι αυτά μικρά κι απελπισμένα σαν των φαριών, καθώς ο ρόγχος τον έπνιγε και δεν του έφτανε η ανάσα. Του στρώσανε δίπλα στη μαρμάρινη κρήνη και τον σκεπάσανε με μια βελέντζα. Τα βλέφαρά του κλείσανε βαριά σαν τον λύκο της πιστόλας του – αντί για εκφυρσοκρότηση ήρθε ένας βαθύς λήθαργος.

Ο κυρ-Ασημάκης ζύγωσε τον Γιαννακό την ώρα που τραγάνιζε μια φέτα ψωμί, μερικά αχλάδια βούλιαζαν τη φουστανέλα ανάμεσα στα πόδια του.

«Πόσες μέρες είστε στον δρόμο;» τον ρώτησε.

«Πολλές, αφέντη», απάντησε με χαμηλωμένα τα μάτια και κατάπие μια τελευταία βούκα.

«Μαύρα μαντάτα φτάσανε».

«Χαλασμός, αφέντη, χωριά καμένα, πεθαμένοι σωρός...»

«Πόσα; Ποια;»

«Όλα, αφέντη, η Κασσάνδρα αρματοζώστηκε όλη, δεν αφήσαν τίποτα, ο Μπαϊράμ Πασάς θεριό...»

«Ξέρω... Ξέρω...»

«Εσείς εδώ, αφέντη, συμπάθα με που σε αρωτάω, γιατί ο καπετάνιος θα κάνει μέρες να μιλήσει...»

«Τα 'δες, δεν τα 'δες;»

«Είδαμε κι έναν κοφοκέφαλο σε κάτι καμάρες... Βρόμα, αφέντη, όλα μυρίζουν θανατικό...»

«Πάνε δυο μήνες τώρα που κόβουν συνέχεια. Οι πιο πολλές κεφαλές του τόπου πάνε βασανισμένοι σαν τους αγιούς, τα μπουντρούμια του Κανλή Κουλέ³ ξεχειλίσαν, εγώ μόνο και κάτι άλλοι γλιτώσαμε και ζούμε μέσα στα λαγούμια. Χθες μου 'πε ο γραμματικός πως φέρανε μ' αλυσίδες στην αλευραγορά Βασιλικιώτες και Βαβδινούς, τους πουλούσαν είκοσι τάλαρα τον έναν σαν τα ζωντανά. Τούρκοι, Οβριοί και Λεβαντίνοι ψώνιζαν για ώρες, θα 'χουν φτηνά δουλικά για χρόνια, και κάτι δικοί μας άκουσα ψώνισαν... για να σώσουν ψυχές λένε, ποιος ξέρει, Θε μου, σχώρα με... Το συμφέρο κάνει τους ανθρώπους θεριά».

3. Κανλή κουλέ: πύργος του αίματος, ο σημερινός Λευκός Πύργος.

«Ψυχοταραγμός με πιάνει, αφέντη, που σ' ακούω. Έλεγα μέσα μου να πάμε στη Σαλονίκη να γλιτώσουμε το αίμα. Στο χωριό μου, στο μεϊντάνι⁴, γυναίκες γκαστροωμένες τις σέρναν με τη θελιά στον λαιμό. Ύστερα τις... Ήμαρτον, Θε μου... Αφέντη, συγχώρα με, δεν μπορώ να δακρύσω στον καπετάνιο μπροστά, μ' αγριοκοιτάζει σαν λύκος και κόβονται τα ποδάρια μου απ' τον φόβο...»

«Τι σ' έχει ο καπετάνιος;»

«Ψυχοπαίδι, αφέντη, έτσι λέει δώθε κείθε, όμως... αφέντη, πιο μεγάλος είμαι στα χρόνια, φαίνεσαι άγιος άνθρωπος και θα σ' τα πω, μη με μαρτυρήσεις, αφέντη, μα τον Αγιοστράτηγο, αδελφοποιτό μ' έχει, δεν μπορεί να ζήσει χωρίς εμένα, αφέντη. Μούλο με φωνάζει και σκατό και μ' έχει ρίξει ξυλιές ένα σωρό».

Ο Ασημάκη εφέντης χαμογέλασε κάτω από τα μουστάκια του και βάσταξε τοτσιμπούκι στα χέρια.

«Λοιπόν...»

«Μούλος είμαι, αφέντη, ο καπετάνιος δε λέει φέματα, τα σιχαίνεται, μούλος είμαι, με βρήκε ο πατέρας του, ο Καψοκωνσταντής, ο σχωρεμένος, στον λόγγο έξω απ' τη Γαλάτιστα. Ήταν τότε που ήταν κύρης τρανός, τότε που όλα τα Μαντεμοχώρια βγάζαν παρά με ουρά. Είχε έρθει σε κείνα τα μέρη να πάρει νύφη απ' τα Χασικοχώρια, τη μάνα του αφέντη. Σε μια λυκοφωλιά μαθές μέσα ήμουνα, Αλωνάρης ήταν όπως λένε, ζέστα, γι' αυτό με πρόλαβαν και δεν μπλάβισα απ' το κρύο. Ο καπετάνιος όλα τα χρόνια χωρατεύει, δεν έμοιαξες μου λέει τους λύκους τ' αδέλφια σου, σε λαγοφωλιά, λέει, έπρεπε να με βρουν. Με πήρε ο σχωρεμένος ο κύρης σπίτι του και μεγάλωσα εκεί μέσα στο πλυσταριό. Η μάνα μου, λέγανε χρόνια μετά οι δούλες γύρω απ' τα καζάνια τον χειμώνα, πήρε τα μάτια της κι έφυγε όταν με γέννησε. Για να μην πεθάνει απ' την πείνα πήγε λέει βυζάστρα στην Πόλη, μπορεί να ζει ακόμα...»

Ο κυρ-Ασημάκης άναψε τοτσιμπούκι του σκεφτικός.

«Σε κούρασα, αφέντη, λογάς είμαι, το ξέρω, άμα δω μπρο-

4. Μεϊντάνι: πλατεία.

στά μου φεγγερό πρόσωπο, παίρνω θάρρητα αμέσως, έτσι λέει ο καπετάνιος, που είναι λιγομίλητος. Πέντε μέρες μετά τη μάχη και μέσα στην τρεχάλα και τη βροχή μάς έφαγε η σιωπή, αφέντη, δεν την μπορώ τη βουβαμάρα. Ο καπετάνιος είναι βαρύς, ήρωα όμως τον λένε οι γραμματιζούμενοι και οι εταιρικοί, λαβωμένος ήταν κι ήθελε να σταθεί εκεί να πεθάνει, να σβήσω κι εγώ ο καφερός, μοίρα καλή μάς γλίτωσε».

«Το γένος τον χρειάζεται ζωντανό, Γιαννακό, τύχη αγαθή σάς προφύλαξε, ο Χριστός ο ίδιος».

«Έχασε το μυαλό του μέσα στον χαλασμό, τα βόλια γύρα μελίσσια, στο τέλος ξαπλώθηκε για ώρες μέσα στα πουρνάρια μισή ώρα δρόμο απ' το μοναστήρι της Αγια-Αναστασίας. Τον έσυρα σε μια τρύπα, σαν παλιό λατομείο φαινόταν, λουφάξαμε εκεί για ώρες... Όταν φύγαμε την άλλη μέρα, αφήσαμε πίσω μας κοκκινισμένες πέτρες, στεκόταν όμως στα ποδάρια του σαν τον Αγιοστράτηγο».

Απέναντί τους καθόταν πάνω σε κάτι κουρελούδες ο γραμματικός. Είχε φορέσει ένα ζευγάρι γυαλιά και κάτι έγγραφε σ' ένα χοντρό βιβλίο. Τα μακριά πόδια του ήταν διπλωμένα, εκεί πάνω το στήριζε. Λιπόσαρκος, μαλλιά μακριά, είχε χρόνια πάνω του αρκετά, το βλέμμα του όμως, οι σβέλτες κινήσεις του οι νευρικές σε μπέρδευαν.

«Αφέντη, αφέντη», ψιθύρισε ο Γιανναχός κι έγειρε λίγο μπροστά το κεφάλι.

«Λέγε», απάντησε ο Ασημάκη εφέντης. Το πρόσωπό του φανέρωνε πως ο νους του είχε αφαιρεθεί και κάπου έτρεχε ξαμολημένος μακριά.

«Τούτος ο τεσσαρομάτης με το Βαγγέλιο στο χέρι, που μας έφερε μέχρι τα δω, ποιος είναι;»

«Ο γραμματικός μου, μωρέ, και δεν είναι Βαγγέλιο, τα κατάστιχα του μαγαζιού μου στο λιμάνι είναι. Δέκα ζωές να ζήσεις δε σου φτάνουν να διαβάσεις τα βιβλία που έχει τούτος μελετήσει. Μόλις τελειώσει με τα τεφτέρια μου, θα χαθεί πάλι στα χαρτιά τα δικά του».

«Εγώ δεν ξέρω γράμματα, εφέντη».

«Αυτός ξέρει για όλους μας, τέσσερις γλώσσες μιλάει, χαϊβάνι. Τους αρχαίους τούς παίζει στα δάχτυλα, πάνε τρία χρόνια που είναι στη δούλεψή μου, γιατί δυστύχησε ξαφνικά. Ξενομερίτης είναι, απ' του Αλή Πασιά τα λημέρια. Εζήσε όμως χρόνους στη Φραγκιά».

«Συγχώρεσέ με, αφέντη, αλλά λίγο αλλόκοτος φαίνεται, και ο καπετάνιος μπουρνιάσε μαζί του».

Ο κυρ-Ασημάκης σηκώθηκε. «Σώπαινε τώρα και σφάλισε τα μάτια!»

«Ασημάκη εφέντη, είσαι ο πιο καταδεκτικός αφεντικός που έχω συναντήσει», είπε ο Γιαννακός και προσκύνησε.

«Βούβα και καληνύχτα».

«Αφέντη, αφέντη!» άκουσαν μια φωνή.

Είδαν τη Λένη να πλησιάζει.

«Τι συμβαίνει;» ο κυρ-Ασημάκης την κοίταξε ανήσυχα.

«Ο καπετάνιος έχει θέρμες, παραμιλάει!»

Ο Ασημάκη εφέντης έριξε μια ματιά στον Γιαννακό.

«Σύρε και πες σε κάποιον να βγει όξω και να πάει να φέρει τον γιατρό. Είναι στης κόρης μου το προσκεφάλι μέρες τώρα. Να 'ρθει πες του, αυτή γλίτωσε τον κίνδυνο, από μένα πες του, τον παρακαλάω να 'ρθει να δει».

*Σς! Σς! Ο Θεός πάει να μάσει βατόμουρα στον κόσμο!
 Να σπείρει τον όλεθρο! ω ναι, να σπείρει τον όλεθρο!
 και να μας αφανίσει!*

ΧΕΡΜΑΝ ΜΕΛΒΙΛ, *Μόμπι Ντικ ή Η Φάλαινα*
 Μτφ. Α.Κ. Χριστοδούλου

Μασσαλία, 19 Αυγούστου 1821

Λέγε με Γαβριήλ. Πριν από τρεις μήνες σε άφησα για να μνηστευτώ τη θάλασσα. Εκεί επάνω στους ντόκους του λιμανιού, στη γλίτσα που έφτιαχνε η αρμυρή λάσπη πάνω στα γέρικα ξύλα, εκεί στο ζυμωμένο με φύκια κερί της θάλασσας, εκεί με τη μύτη της μπότας μου χάραξα τ' όνομά σου.

Έφυγα από την πατρίδα μ' ένα ζευγάρι μπότες κι ένα πανωφόρι, που κρατούσε ακόμα πάνω του τη ζέστη απ' το γδαρμένο κορμί ενός κάστορα. Το έσφιγγα γερά πάνω μου για βδομάδες, κυρίως όταν ο αέρας του ωκεανού γύριζε τις σελίδες του αφημένου βιβλίου σε μιαν άκρη της κουπαστής. Ένα ζευγάρι μπότες, ένα πανωφόρι, ένα βιβλίο, ένα πρόσωπο στου νου μου τις εικόνες και στην αχλύ του ωκεανού – το πρόσωπό σου.

Έφυγα όταν στο κτήμα σου είχε έρθει η ώρα του θερισμού και όλοι οι βλαστοί έφταναν στο μπόι του ανθρώπου. Ποιο είναι όμως το ύψος του ανθρώπου, Ελίζαμπεθ; Έφτασαν όλοι οι συγγραφείς μου σε ποιο ύψος άραγε; Ο Λογγίνος, ένας αγαπημένος μου, έγραψε ολόκληρο σύγγραμμα, *Περί ύψους*. Μιλάω γι' αυτούς τους συγγραφείς που μάζευα χρόνια τα βιβλία τους με επιμέλεια, όπως μάζευε και στράγγιζε δούλους ο πατέρας σου, τους έδινε μάλιστα και ονόματα από τη Βίβλο, σαν να μην

είχαν δικά τους, σαν να επρόκειτο τάχα να φτάσουν ποτέ στη Γη της Επαγγελίας τους. Οι συγγραφείς μου, Ελίζαμπεθ, οι φιλόσοφοί μου, οι ιστορικοί μου... Τα βιβλία τους ήταν το στρώμα μου, τα παράξενα εκείνα γράμματα με τις καμπυλωτές ουρές ήταν οι δαντέλες στο μαξιλάρι μου, η φλόγα του λυχναριού μου έκαιγε με τα υγρά σύμφωνα των ονομάτων τους, Λυσίας, Αριστοτέλης, Πολύβιος, Ηρόδοτος... Θυμήσου το πρώτο ελληνικό γράμμα, ειδικά σ' αυτό το όνομα το τελευταίο, σαν το δικό μας Η, ίδιο και αλλιώτικο, σε αυτούς όμως είναι μια σκάλα στον ουρανό.

Άφησα όλους μου τους αγαπημένους αρχαίους στο ξύλινο παράσπιτο του κήπου. Άφησα φύλακά τους έναν άλλον άγγελο κι όχι εμένα, άφησα τον Ραφαήλ. Θυμάσαι άραγε κάπου κάπου τον γερο-Ραφαήλ τώρα στο καινούριο σου σπίτι, τον αγαπημένο μου σκλάβο σας, τον μαύρο άγγελο του υποστατικού σου, που με μεγάλωσε σαν τη λύκαινα της Ρώμης στα δάση και τους αγρούς της πατρίδας σου; Ο πατέρας σου με τάλιζε γάλα, καλαμπόκι και σίκαλη, και αυτός παραμύθια του Νίγηρα και ύμνους στον Θεό της Διαθήκης. Ο αγαπημένος μου ο Ραφαήλ! Δάκρυσε όταν με χαιρετούσε εκείνο το πρωινό που έφευγα για τα καλά, εκείνη τη δίκοπη ώρα, όταν ο αέρας ξετίνιζε τα φορτωμένα βλαστάρια του βαμβακιού και χιόνιζε σ' όλο τον κάμπο ένα ζεστό χιόνι από σπλάχνα βαμβακιού, κι αυτός καταμεσής του, ένας μαύρος χιονάνθρωπος με άσπρα μαλλιά από τα χρόνια και τις νιφάδες. Το μόνιππο τράνταζε στον καρόδρομο, με το κεφάλι μου στραμμένο τον αγνάντευα μέσα στην άσπρη θύελλα που στριφογύριζε τις ίνες στα βαμβακοχώραφα, κι ύστερα από λίγο όλα τα έσβησε μια στροφή και τα 'κανε λακκούβες και καρόδρομο. Έφυγα και του άφησα να μου φυλάει όλους τους αρχαίους μου Έλληνες, τα βιβλία των σπουδών μου στο Χάρβαρντ, το ίδιο το απόσταγμα του ιδρώτα και της ανάσας μου· τους άφησα γιατί πήγαινα να συναντήσω τους άλλους, τους νέους Έλληνες. Μας χώριζε μόνο ένας ωκεανός.

Πέρασα όλον εκείνον τον ωκεανό με συντροφιά μου ένα βιβλίο με βυσσινή εξώφυλλο. Στο πίσω μέρος είχε έναν στρόγγυ-

λο λεκέ. Ήταν από κείνο το απόγευμα που καθίσαμε δίπλα στο πιάνο με τραβηγμένες τις κουρτίνες, ο κήπος ήταν ακόμα αχαμνός και ξερός, άχαρος να τον βλέπεις, και οι κουρτίνες είχαν κλείσει μόνες τους σαν βλέφαρα. Χειμωνιάτικο απόγευμα, παραμονές καταιγίδας, μετά από μια σονάτα του Marcello που μου είχες παίξει, μιλήσαμε τότε πολύ για τον Μπάιρον. Το *Childe Harold* ήταν αφημένο στη μικρή ροτόντα δίπλα στο πιάνο. Κάποια στιγμή ακούμπησες το φλιτζάνι με το τσάι πάνω στο βιβλίο. Ευλογημένη κίνηση! Πέρασα όλο τον ωκεανό, Ελίζαμπεθ, μ' αυτό το βιβλίο στο χέρι. Τα βράδια της απεραντοσύνης χάιδευα και μύριζα τον λεκέ στο εξώφυλλο, πάλευα να θυμηθώ κάτι από κείνο το αρωματικό τσάι και τη γεύση των χειλιών σου. Πέρασα έναν ωκεανό για να σε ξεχάσω. Δεν ξέρω αν θα τα καταφέρω. Αυτοί οι καινούριοι Έλληνες ίσως να είναι η λύση που περιμένω. Ίσως ο δικός μου Θεός να μην περνάει από την πρεσβυτεριανή εκκλησία της περιοχής μας αλλά πρώτα από το πανδοχείο «La seiche», «Η σουπιά» στη γλώσσα μας, απ' όπου σου γράφω, και από εκεί στη φωτιά της μάχης στον Μοριά. Ο δικός σου Θεός άραγε;

Ταξίδεψα από τη Βοστώνη στη Μεσόγειο μέσα σ' ένα σκαϊό καράβι μ' έναν σκοτεινό καπετάνιο. Πέρασα πενήντα μέρες, τρώγοντας παστό βοδινό σε ένα λερό ξύλινο κιβώτιο που το ονόμαζαν καμπίνα. Όλα είχαν νοτίσει μούχλα και στ' αμπάρια τα ξύλα μύριζαν όπιο και ξεραμένα σύκα. Πέρασαν μέρες για να καταλάβω τι πραγματικά κάνανε όλοι εκείνοι χρόνια τώρα. Φορτώνανε κρυφά όπιο στη Σμύρνη, επέστρεφαν στον ωκεανό και από κει γραμμή για το τελευταίο πέλαμα της Αφρικής, εκείνο το ακρωτήριο που κάτι φελλίζει για ελπίδα, και φτάνανε τέλος στις θάλασσες της Κίνας όπου ξεπουλούσαν. Τα σύκα ήταν ο λευκός μανδύας της νομιμότητας και της ευπρέπειας. Σύκα και όπιο, αυτό ήταν το φορτίο που μ' έφερε στη Μασσαλία. Κι ένας κουτσός καπετάνιος που όλο έσερνε το ξύλινο πόδι του στην κουβέρτα και ατένιζε τον ωκεανό σαν να έψαχνε φάλαινες. Αστείο ακούγεται, τι να τις κάνει τις φάλαινες, οι πραγματικές μπαλένες ήταν το φορτίο από τη Σμύρνη, αυτός ήταν ο θησαυρός του.

Εγώ θα μου πεις γιατί κοιτάζα συνέχεια τον ωκεανό; Πολλές φορές άνοιγα το *Childe Harold* και το κρατούσα έτσι μπρος στα κύματα, σαν να ήθελα να καλέσω τον Μπάιρον να έρθει απ' όπου κι αν βρίσκεται. Κάποιες φορές γυρνούσα και κοιτούσα το μόνιμα βλοσυρό πρόσωπο του καπετάνιου – μονόχυτος άνθρωπος, είχε πληρωθεί αδρά για να με πάρει μαζί του. Στην προβλήτα της Βοστόνης, απελπισμένος από την αναμονή, τον παρακάλεσα γονατιστός. Κάποια στιγμή έσκυψα και του φίλησα το χέρι. Έπεσα πολύ χαμηλά εκείνη την ώρα. Ήθελα να φύγω μακριά από τον άντρα σου, το καινούριο σου σπίτι, τα γαμήλια πορτρέτα, από εσένα την ίδια. Έφυγα και πήρα μαζί μου τον λεκέ στο εξώφυλλο του βιβλίου, να μου θυμίζει κάποιον λεκέ σε σεντόνι που δε μου τον χάρισες ποτέ... Φίλησα το χέρι λοιπόν εκείνου του καπετάνιου, γιατί ήθελα να φύγω, και τα χείλη μου έπεσαν σε κάτι κρύο, ένα μεγάλο δαχτυλίδι με μια κόκκινη πέτρα. Αν ήμουν ζωγράφος, θα τον ζωγράφιζα θάνατο.

Καληνύχτα, Ελίζαμπεθ, στη Μασσαλία κοντεύει πια να νυχτώσει. Το κερί εδώ είναι ακριβό και το πανδοχείο το δίνει με την ουγκιά. Τα λεφτά μου τελειώνουν, το φως τελειώνει. Καληνύχτα.

Μασσαλία, 20 Αυγούστου 1821

Από τις πιο δύσκολες ώρες στην πατρίδα, αν εξαιρέσουμε την ώρα του γάμου σου, ήταν τότε, όταν πήγα και βρήκα τον Έντουαρντ Έβερρετ στο γραφείο του. Είμαστε νεαρή χώρα, Ελίζαμπεθ, όμως νομίζω πως βλέπουμε πολύ μακριά στο μέλλον. Η νεοσύστατη έδρα της ελληνικής φιλολογίας στο Χάρβαρντ είναι, νομίζω, ένα μάτι γεμάτο ζωή και δύναμη, που βλέπει προς το μέλλον. Ο καθηγητής Έβερρετ, ο καθηγητής μου, είναι η κόρη αυτού του οφθαλμού που ατενίζει το μέλλον, η κόρη που θα μπορεί να συστέλλεται και να διαστέλλεται ανάλογα με το πόσο φωτεινά θα είναι τα χρόνια που έρχονται.

Θυμάμαι ακόμα το πρόσωπό του σαν να ήταν χτες, όταν του

ανακοίνωσα ότι φεύγω για την Ελλάδα. Οι Έλληνες έχουν μια κατάλληλη λέξη από τη χριστιανική τους γραμματεία γι' αυτό που έβλεπα μπροστά μου: χαρμολύπη, Λυπόταν πραγματικά που έχανε έναν από τους πιο ενθουσιώδεις φοιτητές του, με εκτιμούσε πολύ και το ήξερα. Όμως ένωθε μέσα του και χαρά, δεν ντράπηκε να μου το εξομολογηθεί. Θυμήθηκε άλλωστε και το δικό του ταξίδι κάποια χρόνια πριν. Τα νέα της επανάστασης έφταναν πολύ αργοπορημένα και συγκεχυμένα. Χαιρόταν που θα είχα ο ίδιος μια άμεση εποπτεία της κατάστασης. Δεν παράλειψε βέβαια να με νουθετήσει με τη φωνή της λογικής, να μου υπενθυμίσει πως αυτό μου το ταξίδι θα με αποπροσανατόλιζε, ίσως και θα με απομάκρυνε για πάντα από τις μελέτες μου, πως αν έμενα με περίμενε μια λαμπρή καριέρα... Είναι έξυπνος άνθρωπος, Ελίζαμπεθ, ξέρει πολύ καλά, αν και ο ίδιος δεν είναι μεγάλος, πόσο μπορεί ο αέρας του ωκεανού να φουσκώσει τα μυαλά ενός νέου είκοσι τριών χρόνων, πώς μπορεί ο αέρας των ταξιδιών να μεταμορφώσει ένα μυαλό σε χαρταετό, πόσο εύκολα κόβονται τα σχοινιά των χαρταετών και μένουν αυτοί ύστερα να μετεωρίζονται ανάμεσα σε κομήτες και όνειρα.

Είναι ένας πολύ έξυπνος άνθρωπος. Πριν ανοίξω την πόρτα να φύγω, με κοίταξε μ' εκείνα τα μεγάλα του μάτια, τα ήρεμα και στοχαστικά, και με ρώτησε: «Σίγουρα δεν έχεις να μου πεις κάτι ακόμα;» Ακούμπησε λίγο πίσω στην πλάτη της καρέκλας του κι έσφιξε στα δάχτυλά του τη θήκη με το ταμπάκο, «μην ξεχνάς», συνέχισε, «πως οι ανθρωπιστικές σπουδές είναι οι πύλες της ψυχής, κι όταν λέω ψυχή ξέχνα τον Αριστοτέλη, το λέω με την απλή, καθημερινή έννοια». Ένωσα σαν το παιδί που το πιάνουν επ' αυτοφώρω να κλέβει αυτός ο άνθρωπος, σκέφτηκα, είναι ο πατέρας μου που δε γνώρισα ποτέ, οι αρχαίοι ανάμεσά μας ήταν μόνο η αφορμή, εγώ ήμουν μια παλίμψηστη περγαμηνή που τη διάβαζε με ευκολία, μια περγαμηνή όπου αναγνώριζε όλα τα σβήσε γράψε της ψυχής μου. «Θα προσπαθήσω να σας γράψω», είπα. Ήξερα πόσο δύσκολο είναι να φτάσει από την άκρη του κόσμου ένας φάκελος στα χέρια του. Έσπρωξα τη βαριά ξύλινη πόρτα και βγήκα στον διάδρομο.

Λέγε με Γαβριήλ... Εγώ ο Γκάμπριελ Θάκερεϊ Λίντον κατέβηκα τις στριφογυριστές σκάλες σαν κυνηγημένος. Το ένα χέρι να γλιστράει στην κουπαστή της σκάλας και το άλλο να χουφτώνει καπέλο και μπαστούνι μαζί. Άρχισα να τρέχω στον κήπο του πανεπιστημίου. Μια παρόρμηση να κλάψω, να γελάσω, να ουρλιάξω. Μια σφοδρή επιθυμία, μια μέθη διονυσιακή να αρχίσω να ρίχνω κάτω όλα τα καπέλα των συμφοιτητών μου που συναντούσα. Εγώ ο Γκάμπριελ Θάκερεϊ Λίντον, τριτοετής φοιτητής της κλασικής φιλολογίας, φτωχός μα με ελπίδες για κοινωνική άνοδο, ορφανός και υπόχρεος στην οικογένεια Λίντον που με περιμάζεψε και με τάισε ψωμί και καλαμπόκι στο υποστατικό της, στα περίχωρα της Βοστόνης. Εγώ ο Γκάμπριελ, που τέλειωσα το Κυριακό σχολείο των αγροτών της πατρίδας σου, εύστροφος, όπως λέγανε, και επιμελής, θετός αδερφός σου και σύντροφος των παιχνιδιών σου, προστάτης σου στις παγίδες της εξοχής. Εγώ ο Γκάμπριελ, που σου συμπλήρωνα τις ασκήσεις των λατινικών κρυφά από τον χοντρό οικοδιδάσκαλό σου με τις παχιές φαβορίτες, εγώ ο Γκάμπριελ, ταπεινωμένος από τον πατέρα σου και υπόχρεος συνάμα για όλα – ξέρεις τι εφιάλτης είναι αυτός; Εγώ ο Γκάμπριελ, πολίτης της μοναδικής δημοκρατίας στον σημερινό κόσμο, με τόσες ελπίδες, όπως λένε, να προκόψω, που όταν ισάξιος σου γίνω κάποτε, θα 'χουμε τότε και οι δυο γεράσει.

Πολλές φορές αναρωτιέμαι τι σόι δημοκρατία είναι αυτή, Ελιζαμπεθ. Φαντάσου ένα κτίριο με πέντε ορόφους, όπου όλοι θέλουμε να φτάσουμε ψηλά. Εσύ ξεκινάς από τον τέταρτο όροφο και ανεβαίνεις αργά και καμαρωτά με το παρασόλι στο ένα χέρι και στο άλλο μια βεντάλια, εγώ ανεβαίνω τρέχοντας ξέφρενα από το υπόγειο. Πόσο αντέχουν τα πνευμόνια ενός ανθρώπου; Ποιος είναι ο αθλοθέτης, τι σόι αγώνας είναι αυτός και τι δημοκρατία, όταν μάλιστα έχει τους νέγρους αλυσοδεμένους στο ίδιο υπόγειο απ' όπου ξεκίνησα κι εγώ;

Σήμερα το πρωί κάθισα και ξανασκέφτηκα γιατί άραγε τα γράφω όλα αυτά, δεν είναι γράμματα για να σου τα στείλω, ούτε σημειώσεις για βιβλίο που πρόκειται να γράψω. Κανονικά θα

ἔπρεπε να βγαίνω ἔξω στα χωράφια, να κάνω κάθε μέρα εξάσκηση με τις μπαγιονέτες⁵ και τα πιστόλια. Θα ῥθει και η δική τους ώρα, στη μάχη, λένε, μαθαίνεις πιο γρήγορα.

Το μεσημέρι βγήκα μια μεγάλη βόλτα στην προκουμαία. Δεύτερη μέρα στη Μασσαλία κι ακόμα νιώθω σαν φάρι ἔξω από το νερό. Τι είναι ὅλος τούτος ο κόσμος, ὅλες οι φωνές, τα χρώματα; Πλήθη ολόκληρα στολισμένα με στρατιωτικές στολές φανταχτερές σαν φτέρωμα παγονιού πάνε κι ἔρχονται. Σπάθες, πιστόλες, παράσημα, στρατηγοί, ουσάροι, γλώσσες πολλές ανακατωμένες, Γερμανοί πολλοί, Εγγλέζοι, Γάλλοι, ἄκουσα και για Δανούς και Ελβετούς, πλήθος μέγα που συγχρωτίζεται με τους ναύτες των καραβιών και παζαρεύει τιμή. Πού πάνε ὅλοι αυτοί; Στην Ελλάδα. Εμεῖς πέρα στην πατρίδα κοιμόμαστε ακόμα, ο ωκεανός είναι ἕνας τοίχος δυσκολοδιάβατος, που μας κρατάει μακριά από την Ευρώπη. Ἄκουσα κουβέντες πολλές, συζητήσεις με πάθος χωρίς τελειωμό, ας είναι καλά τα γαλλικά μου. Ὅλοι πάνε στον πόλεμο, τα καφενεῖα στο λιμάνι φίσκα, τα καπηλειά, τα καταγώγια. Πολλοί γυρνάνε μεθυσμένοι από στενό σε στενό και λένε πράγματα ακατάληπτα. Κουβέντες του συρμού, διαδόσεις. Χθες το μεσημέρι ἄκουσα και το καλύτερο: αναστήθηκε, λένε, ο Ναπολέοντας! Το σώμα του ἔφυγε από την Αγία Ελένη και πλανάται πάλι κάπου πάνω από τη Γαλλία, ἄλλοι λένε πως θα μπαρκάρει μαζί τους για την Ελλάδα. Μετά από κάτι τέτοια, καταλαβαίνεις, ἔγινα μέσα σε λίγες ὥρες δύσπιστος. Οι πιο πολλοί, απ' ὅτι κατάλαβα, είναι ἀνεργοί τυχοδιώκτες, ειδικά κάτι Γάλλοι αξιωματικοί των παλιών πολέμων. Θα πάνε λέει στην Ελλάδα να διοικήσουν συντάγματα ολόκληρα, να διαχειριστούν τις νίκες, καθῶς οι επαναστάτες, ὅπως λένε, προελαύνουν ακατάπαυστα.

Δεν ξέρω τι να πιστέψω πραγματικά. Πότε χαιρόμουν χθες και διασκέδαζα μ' ὄλο τούτο το πλήθος και πότε εἶχα ἕνα σφίξιμο στην καρδιά. Τι δουλειά ἔχω εγώ με τους ανθρώπους των ὀπλων; Αυτοί ρεύονται και κλάνουν επιδεικτικά και ὕστερα γε-

5. Μπαγιονέτα: εἶδος τυφεκίου με ξιφολόγχη.

λάνε δυνατά – αν διάβαζε τούτη τη φράση μου ο Λογγίνος, θα με κατακεραύνωνε, όμως υπάρχει και η ελευθερία! Μ' αυτούς τους άγριους, που τους επόμενους μήνες θα αναγκαστώ να αγαπήσω, θα παντρέψω την ελευθερία των σπαθιών μ' εκείνη την άλλη ελευθερία, εκείνη που έχει κάτι από τον ψίθυρο του ωκεανού όταν σβήνει ο ήλιος στον ορίζοντα, και την ελευθερία της φυγής μου από εσένα. Είναι απαραίτητο να νιώθω ελεύθερος, είναι απαραίτητο να βρω μια καινούρια πατρίδα δικαιοσύνης, που θα τη φτιάξουμε όλοι μαζί, εγώ, τούτοι οι αρματωμένοι φωνακλάδες που περνούν κάτω από το παράθυρό μου και οι Έλληνες φυσικά. Θυμάμαι ένα απόσπασμα του Πλάτωνα, από την Πολιτεία του. Μιλάει ο Σωκράτης: Πρέπει λοιπόν κι εμείς, Γλαύκων, να σταθούμε σαν τους κυνηγούς γύρω γύρω στον θάμνο με τεντωμένη την προσοχή μήπως και μας ξεφύγει από πουθενά η δικαιοσύνη και γίνει άφαντη· γιατί είναι φανερό ότι κάπου εδώ χρύβεται. Άνοιξε λοιπόν τα μάτια σου και βάλε τα δυνατά σου να κοιτάς, μήπως εσύ τη δεις καλύτερα και μου τη δείξεις κι εμένα.

Ναι, οι Έλληνες, Ελίζαμπεθ, μας δείχνουν τον δρόμο. Είναι απαραίτητο να πιστέψουμε πως η καινούρια πολιτεία δικαιοσύνης δεν είναι μακριά. Ναι, οι Έλληνες! Ας είχα το ταλέντο του Μπάιρον να τους παραστήσω με τη γραφίδα μου, όταν έρθει η ώρα. Ας ήσουν όμως μαζί μου τώρα που νυχτώνει.

Μασσαλία, 21 Αυγούστου 1821

Κάθομαι πάλι σ' αυτό το σαραβαλιασμένο τραπέζι, που τρίζει με το παραμικρό σκίρτημα του χεριού μου και με το κάθε βήξιμο. Έπιασα φτερό και μελάνι βαθιά νύχτα, έξω το λιμάνι κούρνιασε και κοιμάται, ίσως γιατί φοβάται την καταιγίδα που έρχεται. Πριν ακόμα σκοτεινιάσει τα τσούρμα των καραβιών διπλοέδεναν τους κάβους στην προκυμαία και κατέβαζαν όλα τα πανιά. Τώρα το κερί δίπλα μου στέλνει το είδωλό του απέναντι, πάνω στο βρόμικο τζάμι. Δυο κεριά, δυο φτερά, δυο πρόσωπα, διχασμός πάλι της νύχτας.

Έπιασα να σου γράψω, γιατί ο Μορφέας τούτο το βράδυ με εγκατέλειψε οριστικά. Θα σου διηγηθώ με λίγα λόγια όσα περιέργα έζησα τις τελευταίες ώρες. Καθώς πλησίαζε το σούρουπο και είχα ξεποδαριαστεί να γυρνάω σε όλη την πόλη, σε όλους τους ντόκους και τις αποθήκες ψάχνοντας για κανένα φτηνό μπάρο, κατέβηκα κάποια στιγμή κάτι βρόμικα σκαλιά μες στη γλίτσα. Ήταν ένα καπηλειό της χειρότερης υποστάθμης, για το οποίο μου είχαν πει στην ολοήμερη περιπλάνησή μου πως μπορείς να φας και να πιεις με δυο μπακιρένια νομίσματα. Βρήκα μια γωνιά μακριά από τις φωνές, γιατί το μισό μαγαζί ήταν γεμάτο Γάλλους εθελοντές. Αυτοί, περπατώντας βδομάδες, όπως κατάλαβα, είχαν κατηφορίσει από τη Λυόν και το Παρίσι, κλέβοντας στον δρόμο περιβόλια και κοτέτσια από δω κι από κει και τραγουδώντας τη Μασσαλιώτιδα. Απ' ό,τι κατάλαβα στήνοντας αυτί –δε δυσκολεύτηκα, έτσι κι αλλιώς τσιροκοπούσαν–, είχαν και αυτοί ακούσει την είδηση ότι αναστήθηκε ο Ναπολέοντας. Μισούν τόσο πολύ τους Βουρβόνους που το πίστεψαν αμέσως. Άρχισαν να τσουγκρίζουν με μανία ποτήρια ξέχειλα με κρασί και να πίνουν στην υγεία της νεκρανάστασης. Παίρνω όρκο, δεν ήταν κανέναν τους πάνω από δεκαοκτώ...

Βολεύτηκα κάπως καλύτερα στο σκαμνί μου και ακούμπησα την πλάτη στον τοίχο, που ήταν γεμάτος ρωγμές και βρομιές από σκοτωμένα ζώφια. Έβγαλα τις μπότες μου και πάτησα πάνω τους τα πόδια μου που είχαν βγάλει φουσκάλες. Μου έφεραν μια κανάτα κρασί κι άρχισα να πίνω.

Δεν το είχα σκοπό, μα ύστερα από λίγο μού 'ρθαν πάλι όλα στο μυαλό. Εκείνες οι τελευταίες μας λέξεις, όταν είχα έρθει στο κτήμα καλπάζοντας σαν παλαβός από το πανεπιστήμιο. Σε συνάντησα πάνω στο μόνιπό σου στη μέση μιας καφετιάς σγουρής θάλασσας – ήταν ο καιρός των οργωμένων χωραφιών. Το άλογό μου είχε αφρίσει απ' την τρεχάλα και τώρα έστεκε δίπλα στο μόνιπό σου και κουνούσε την ουρά του πέρα δώθε μαζεύοντας τη σκόνη από τις λευκές ρόδες του αμαξιού. Τα χαλινά τα κρατούσε ο γερο-Ραφαήλ μου, με κείνο το πλατύγυρο κα-

πέλο του, το κουτσοουλισμένο από τα πουλιά, σ' αυτόν πήγαιναν πάντα, γιατί δεν τα 'διωχνε ποτέ, το θυμάσαι;

Σε ρώτησα αν όλα όσα έγραφες στο γράμμα σου ήταν αλήθεια, πως παντρεύεσαι; ότι καλύτερο διάλεξε για σένα ο γερο-Λίντον. Απέφυγες να με κοιτάξεις, δίπλα σου καθόταν η μεγάλη κόρη των Σάλιβαν, οι μουσικές τους βεγγέρες μέσα στον βαρύ χειμώνα ήταν πάντα μια παρηγοριά για την οικογένειά σου με την ακόρεστη δίψα τους για διασκέδασεις. Εκείνη τη στιγμή φοβόσουν να εκτεθείς, φοβόσουν την αλήθεια, μου την ξαναέγραψες όμως ξεκάθαρα λίγες μέρες μετά. Οι άνθρωποι, έλεγες, πρέπει να μπαίνουν στην κοίτη του ποταμού που τους έτυχε και να αφήνονται, αυτό υπαγόρευε η πείρα και η λογική, αυτό έλεγε ο πολιτισμός ο ίδιος, έτσι το είχες γράψει, το θυμάμαι. Πώς τόλμησες άραγε να ονομάζεις τα κερδοφόρα προξενιά πολιτισμό; Εκείνο πάντως το πρωινό της τελευταίας συνάντησης, το πρωινό των οργωμένων χωραφιών, έτσι το λέω από τότε, χτύπησες μόνο ελαφρά με την άκρη της ομπρέλας σου τη ράχη του γερο-Ραφαήλ κι εκείνος χάντισε το άλογο και κινήσατε.

Έστεκα πάνω στη σέλα και κοίταζα το αμαξάκι σου που τρέκλιζε τότε από δω τότε από κει πάνω στις φουσκάλες και στα скаψίματα του χωματόδρομου. Μου φαίνονταν τότε όλα σαν παιχνιδάκι: ένα αμαξάκι, μια άλλη βουβή κουκλίτσα στη θέση δίπλα σου, δυο ομπρελίτσες, μια κίτρινη και μια πορτοκαλιά, που άνοιξαν με την πρώτη υποχώρηση της συννεφιάς, ένα αλογάκι, ένας νεγράκος, ένας γάμος – αυτό το τελευταίο δεν παίρνει όμως υποκοριστικό!

Τ' αυτιά μου συνήθισαν σ' αυτή τη βραχνιασμένη Μασσαλιώτιδα που ακούνε από δίπλα, το λαρύγγι μου συνήθισε πια σ' αυτό το κρασί, τα πόδια μου συνήθισαν πια στην αφή της μπότας και στη σκόνη της. Τι δουλειά έχω εγώ, Ελιζαμπεθ, σε μια μισοσκότεινη τρώγλη ενός μεσογειακού λιμανιού; Με τι υλικά είναι άραγε φτιαγμένοι οι ήρωες των βιβλίων σου που διάβαζες στη Βοστώνη, ο Τομ Τζόουνς, ο Ζυλ Μπλάς... Μπορώ να γίνω κάτι κι εγώ σαν κι αυτούς, ή σαν τους ομηρικούς ήρωες, που αγάπησα;

Βγήκα έγκαιρα από το καπηλειό, προτού ζαλιστώ περισσότερο, και πήρα τον δρόμο της επιστροφής. Σκοτάδι παντού, σε κάποια στενοσόκακα κοντοστάθηκα, γιατί καταλάβαινα πως χανόμουν. Κάπου κάπου έβλεπα μικρά φαναράκια και άκουγα πολλές φωνές και τραγούδια. Κατάφερα να βγω στον παραλιακό δρόμο και πήρα γραμμή για το πανδοχείο «Η σουπιά».

Βρήκα την κάτω σάλα νεκρωμένη, όλοι κοιμόντουσαν βαθιά, η μαγείρισσα, ο πανδοχέας, κάτι αμαξάδες – αυτοί πρόχειρα πάνω στους πάγκους με τα ρούχα τους, γιατί έφευγαν πολύ πριν ξημερώσει. Σου έχω πει πως το κερί εδώ είναι ακριβό. Βάλθηκα λοιπόν να ανεβαίνω τη σκάλα στα σκοτεινά. Κοντοστάθηκα στο παράθυρο του πρώτου ορόφου, γιατί έλαμψαν όλα απότομα κι ύστερα αμέσως πάλι βυθίστηκαν στο σκοτάδι. Ένα σύμβρονο από τα βάρη της θάλασσας είχε φωτίσει, η καταιγίδα ερχόταν. Έφαξα με τα μάτια έξω στη θάλασσα σαν να ήθελα να δω τον κρότο που θα ακολουθούσε.

Ανέβηκα στο πιο πάνω πάτωμα, το τελευταίο, και άνοιξα με το κλειδί το δωμάτιό μου. Στάθηκα στο κατώφλι αμήχανος, ένα ετοιμοθάνατο κερί έκαιγε πάνω στο τραπέζι. Παραξενεύτηκα κι έφαξα αμέσως με τα μάτια να δω αν το μπαούλο μου ήταν στη γωνιά του. Ήταν εκεί, δεν το είχε μετακινήσει κανείς, από φόβο ίσως γιατί έμοιαζε και λίγο με μικρό φέρετρο. Τότε άκουσα κάτι άλλο, όχι από την καταιγίδα αυτή τη φορά αλλά από το κρεβάτι. Ήταν ανθρώπινος φλοίσβος, ροχαλητό. Ξεχώρισα ένα ανθρώπινο κορμί να γεμίζει σχεδόν το κρεβάτι μου, τυλιγμένο με μια κουβέρτα. Ανατρίχιασα. Καθώς πλησίαζα, σκέφτηκα πως ο ανόητος ακόμα δεν είχα αγοράσει μαχαίρι. Είδα ένα κόκκινο μούτρο να ακουμπάει σ' ένα δεύτερο μαξιλάρι.

Ανάθεμά τον, σκέφτηκα αμέσως για τον ξενοδόχο και ξεστόμισα μια βρισιά. Είχε δώσει το δωμάτιο σε άλλον χωρίς να με ρωτήσει. Άρπαξα το κερί και βγήκα στον διάδρομο. Κατέβηκα τις σκάλες χτυπώντας τα τακούνια μου χωρίς να με νοιάζει ποιον θα ξυπνήσω. Τον βρήκα κάτω την ώρα που σκουντούσε τους αμαξάδες στα τραπέζια, γιατί ήταν η ώρα τους να κινηθούν.

Δεν ξέρω πώς το έκανα αυτό, πάντως τον άρπαξα από το πουκάμισό του, αυτό που το θυμόμουν πάντα γεμάτο λεκέδες. Νυσταγμένος καθώς ήταν, δεν αντέδρασε βίαια. Άρχισε να φελλίζει πως με περίμενε όλη μέρα αλλά εγώ έλειπα, πως είχε αφήσει κι άλλη κουβέρτα και μαξιλάρι πάνω στο δωμάτιο, πως η πόλη ήταν γεμάτη ξένους που έφαχναν κατάλυμα και δεν μπορούσε να αρνηθεί, σε κείνον ειδικά, κι ότι όλη αυτή η ιστορία θα μου έβγαινε σε καλό, αν ήταν να πάω στην Ελλάδα, το πρωί θα μου τα εξηγούσε όλα. Πιο πολύ φοβήθηκα τους αμαξάδες, που τον ήξεραν καλά γιατί τους κοίμιζε και τους τάζε χρόνια. Ένας απ' αυτούς είχε κάνει ήδη δυο βήματα προς το μέρος μου. Τον παράτησα εκεί στη σάλα και ανέβηκα στο δωμάτιο συγχυσμένος.

Ο συγκάτοικός μου ροχάλιζε βαθιά. Μέσα στον ύπνο του όμως, λες και κάτι τον έσπρωχνε να πειθαρχήσει, είχε αφήσει το μισό κρεβάτι ανέγγιχτο. Δεν μπορώ αυτή τη νύχτα να κοιμηθώ δίπλα σ' ένα άλλο κορμί που δεν είναι το δικό σου, Ελίζαμπεθ... Η κούρασή μου και η νύστα πέταξαν πια μακριά. Θα περιμένω καθισμένος εδώ στην καρέκλα να δω το φως της ανατολής από το παράθυρο. Έτσι κι αλλιώς το κοντό μου κερί νύσταξε και σε λίγο θα μ' αφήσει. Θα περιμένω το πρωινό φως χαϊδεύοντας στα σκοτεινά στίχους από το *Childe Harold*. Ίσως να είναι και αυτός ένας τρόπος να φτάνεις ως την ποίηση, στα τυφλά, με τη μουσική υπόκρουση ενός ροχαλητού. Ίσως τελικά και να μην είναι κακός άνθρωπος, ποιος ξέρει; Ίσως πάλι να είναι μέθυσος ή μαχαιροβγάλτης. Με τι θα τον πολεμήσω τότε; Έχω μόνο την ποίηση κι ένα μαντίλι σου. Ίσως είναι τυχοδιώκτης, βράζει το λιμάνι από λογής αποβράσματα. Ίσως με σκοτώσει το επόμενο ή το μεθεπόμενο βράδυ σε συνεργασία με τον ξενοδόχο και τους αμαξάδες, γιατί θα νομίζουν ότι έχω επάνω μου χρυσάφι. Αν με σκοτώσουν, Ελίζαμπεθ, και μάθεις μετά από καιρό ότι αναστήθηκα, μην το πιστέψεις.

Μασσαλία, 22 Αυγούστου 1821

Πέρασα άλλη μια μέρα σε αυτήν την Ουράνια Ιερουσαλήμ των εμπόρων. Νωρίς το πρωί ο συγκατοικός μου σηκώθηκε και νίφτηκε σε μια λεκάνη με νερό που μας είχε αφήσει αποβραδής η παραδουλεύτρα του πανδοχείου. Είναι ψηλός και ογκώδης, Ελίζαμπεθ. Όταν έσιαξε με τα δάχτυλα τα μαλλιά του και σκούπισε το πρόσωπό του, βάλθηκε να με κοιτάζει χωρίς να μιλά, εγώ καθόμουν ακόμη στην καρέκλα δίπλα στο παράθυρο, προφανώς με μετρούσε με το βλέμμα.

Άπλωσε το χέρι ως σημάδι χαιρετισμού κι ύστερα βάλθηκε να φλυαρεί. Τόμας Μπέντσον, κοντά στα τριάντα πέντε, Εγγλέζος. Ήξερε, όπως είπε, τη Μασσαλία καλύτερα και από τη χούφτα του, ήταν τρίτη φορά που τα ταξίδια του τον έφεραν στο μεγάλο λιμάνι.

Κατεβήκαμε κάτω στο μαγειρείο του πανδοχείου, πιάσαμε ένα τραπέζι κοντά στην πόρτα, για να αποφύγουμε τη μυρωδιά από κάτι κρεμμύδια που έβραζαν σε μια μεγάλη χύτρα, και ζητήσαμε τσάι. Περάσαμε κάποια λεπτά με κοφτές γουλιές. Λίγα μέτρα παραέξω η πόλη είχε ξυπνήσει για τα καλά και οι περαστικοί πλήθαιναν όσο η ώρα περνούσε. Από πιο μακριά έφτανε η βουή από το πόρτο που κόχλαζε, από τα φορτωμένα κάρα που τραντάζονταν στο λιθόστρωτο, από τα πέταλα που έβγαζαν σπίθες πάνω στους στρωμένους κυβόλιθους.

Ρουφούσαμε το ζεστό τσάι και οι ματιές μας συνέλεξαν τις πρώτες λεπτομέρειες: αυτός το φθαρμένο μου πουκάμισο, τις μπότες μου, τις φακίδες μου, εγώ τη σκουροπράσινη ρεντιγκότα του, την κιλότα, το γιλέκο το τανυσμένο από την κοιλιά του, τα κοντόχοντρα δάχτυλά του που έμοιαζαν με κάννες πιστολιών.

Όταν άναψε την πίπα του, άρχισε να μου μιλάει χωρίς τελειωμό. Νομίζω είχε καταλάβει πως γι' αυτή την πρώτη μέρα τουλάχιστον αυτός είχε κερδίσει την ηγεμονία. Φοβάμαι, Ελίζαμπεθ, πως μετά τον χωρισμό μας εκπέμπω ένα φρόνημα υποταγής.

Ξεκίνησε να μου λέει αρχικά για εκείνη την επιδημία κίτρι-νου πυρετού που είχε εμφανιστεί πριν από αρκετές βδομάδες

στη Βαρκελώνη και είχε πανικοβάλει τις αρχές. Πίστευε πως ήταν θέμα χρόνου κι εδώ στη Μασσαλία να λάβουν τα μέτρα τους. Ύστερα μου μίλησε μέσες άκρες για τον εαυτό του και τα ταξίδια του. Καταγωγή από μεσαία τάξη γαιοκτημόνων, προσωπική ζωή μάλλον άστατη, πλάνητας βίος. Έρχεται κάποια ώρα, όπως είπε χαρακτηριστικά, που οι μουντές λέσχες της βρετανικής επαρχίας με τους δερμάτινους καναπέδες, τη χαρτοπαιξία, το κρύο αρνίσιο κρέας, το σέρι, τα ατελείωτα απογεύματα με βροχή και αργόσυρτες συζητήσεις για επιβήτορες και γόνιμες φοράδες, όλα αυτά μπορεί να σε οδηγήσουν σε ατελείωτη θλίψη. Κάτι μου είπε και για κολέγια και τα παρόμοια, αργά όμως απόψε το βράδυ βεβαιώθηκα πως αυτά δεν έπρεπε να τα παίρνω στα σοβαρά. Ο Τόμας είναι άνθρωπος της δράσης, όμως αστοιχείωτος. Πάντως έφυγε από την πατρίδα του, όπως κι εγώ, πολλά χρόνια πριν. Είχε έρθει τώρα στη Μασσαλία, γιατί ενδιαφερόταν για την ελληνική υπόθεση.

Από δω, Ελίζαμπεθ, αρχίζει πραγματικά η ιστορία μας. Είχε ψαρέψει χθες τον πανδοχέα για το τι άνθρωπος ήταν αυτός που θα μοιραζόταν μαζί του το δωμάτιο. Έμαθε πως έφαχνα μπάρκο για την Ελλάδα. Άρχισε να μου μιλάει γι' αυτό ακατάπαυστα και είναι αλήθεια πως μου άνοιξε τα μάτια. Ήταν δύσκολο να φύγουμε με νόμιμα χαρτιά, και αν φτάναμε ποτέ, πώς θα κινιόμασταν, τι θα κάναμε στα πρώτα βήματα; Όλος αυτός ο συρφετός, είπε χαρακτηριστικά για τους εθελοντές, δεν ξέρει ούτε πού πάει ούτε γιατί πάει. Στην Ελλάδα, μου το τόνισε δυο φορές αυτό, δε χρειάζονται άοπλους και νηστικούς άντρες, όπλα και χρήματα χρειάζονται, για να οπλίσουν και να ταΐσουν τους ξεσηκωμένους, που πολεμάνε ακόμα με τους σουγιάδες και τα δρεπάνια.

Αφού ρούφηξε τρεις κούπες τσάι και μασούλησε κάμποσα παξιμάδια, σηκώθηκε και μου έκανε νόημα να τον ακολουθήσω. Είναι πολύ ζωντανός άνθρωπος, εύθυμος, σχεδόν συμπαθής. Φαίνεται να ξέρει πού πατά και πού πηγαίνει και είμαι σίγουρος πως δεν επέτρεψε ποτέ στον εαυτό του να τον πληγώσει καμιά γυναίκα.

Χωθήκαμε μέσα σε στενά, για να γλιτώσουμε από την ήλιο που όσο περνούσε η ώρα γινόταν καυτός. Μετά τη χθεσινή καταιγίδα δεν είχε μείνει ούτε μια γροθιά σύννεφο στον ουρανό. Εδώ ο ήλιος είναι συνήθως δεσποτικός, όπως σήμερα το μεσημέρι που ανέβαινε στον ορίζοντα και πολύ σύντομα στέγνωνσε τα πάντα, τα πανιά των καραβιών, λακκούβες, βρεγμένα δέματα... Με τον Τόμας δεν πηγαίνεις πουθενά τυχαία, το μυαλό του έχει πάντα προγραμματίσει συγκεκριμένες κινήσεις· κι όταν ακόμα σου δίνει την αίσθηση πως αφήνεται στη γοητεία της στιγμής, δεν είναι αλήθεια. Στην πραγματικότητα τον γοητεύει η ασφαλής περιπέτεια, την άλλη περιπέτεια με την άνευ όρων παράδοση στη συγκυρία τη θεωρεί νομίζω ενασχόληση όχι για κυρίους αλλά για χαμίνια.

Είχε λοιπόν ήδη κανονίσει συνάντηση με ανθρώπους της ελληνικής κοινότητας και πηγαίναμε να τους βρούμε. Χωρίς συστατικές επιστολές στην Ελλάδα είναι τρέλα, μου έλεγε κάθε τόσο στον δρόμο και κουνούσε το ραβδί του όποτε θεωρούσε πως ο επιτονισμός είναι απαραίτητος.

Προς στιγμήν, σ' εσένα μπορώ να το εξομολογηθώ, φοβήθηκα μήπως μέσα σ' ένα πρωινό είχα μεταμορφωθεί σε έναν βαλέ κάποιου ευγενούς της μεγάλης τους αυτοκρατορίας. Ακολουθούσα πίσω του χωρίς βούληση, ενώ αυτός σχεδίαζε την κάθε ώρα του με επιμέλεια και χάρη. Αυτός μεγαλύτερος και έμπειρος, εγώ απλά και μόνο ένας αμήχανος νεαρός από τις πρώην αποικίες τους. Πίστεψέ με, τώρα έχω αρχίσει να καταλαβαίνω καλύτερα. Η Ευρώπη όλη είναι μια γριά πόρνη που ημπογιά της πιάνει ακόμα. Ξέρει τόσα κόλπα αυτή, ξέρει τόσο καλά την τέχνη του πλανέματος και της κάθε ηδονής! Όλα γύρω της είναι περίτεχνα, σύνθετα, σκεπασμένα με τη γοητευτική πατίνα του χρόνου, με τη σοφία του. Τώρα αρχίζω και μυρίζομαι από ποια σκοτεινή σήραγγα του παρελθόντος προερχόμαστε, πόσο η χώρα μας είναι ακόμη το αθώο νόθο της. Είμαστε επαρχιώτες ακόμα, Ελίζαμπεθ, απλοϊκοί στη βία μας και στην αγαθοσύνη μας. Όλοι αυτοί εδώ είναι έμμεσοι στους τρόπους τους με τρόπο αριστοτεχνικό και πολυπρόσωποι εξαιτίας της μακραίωνης ιστο-

ρίας τους. Η εμπειρία της πρώτης μου συνάντησης με τους Έλληνες, τους πιο παλιούς Ευρωπαίους, επιβεβαίωσε αυτή μου την αίσθηση: είμαστε ακόμη χονδροειδώς αθώοι.

Περπατήσαμε αρκετά μέχρι που μπλεχτήκαμε σε κάτι στενά δρομάκια γύρω από την Place Royal. Λίγη ώρα πριν, ο Τόμας μού είχε δείξει διάφορα εμπορικά στο λιμάνι, τις πινακίδες τους μπόρεσα εύκολα να τις διαβάσω: «Αφοί Πρασακάκη», «Αμιράς Λουκάς και Υιός» και άλλα. Κάποια στιγμή έβγαλε ένα περίτεχνο ρολόι από το γιλέκο του και είδε αν είχε έρθει η ώρα της συνάντησης.

Στις δώδεκα ακριβώς χτυπήσαμε την πίσω πόρτα ενός μεγάλου σπιτιού. Μια κοπέλα μάς άνοιξε, ο Τόμας ανέφερε τ' όνομά του και ζήτησε να δούμε τον κυρ-Γιώργη. Η κοπέλα μάς οδήγησε σε μια μεγάλη σάλα στον πάνω όροφο· ήταν φανερό ότι μας περίμεναν. Πέντε άντρες έπιναν καφέ και κάπνιζαν ναργιλέδες. Με την πρώτη ματιά και τις πρώτες εισπνοές κατάλαβα πως για πρώτη φορά ακουμπούσα την Ανατολή. Όλοι τους, μικροί και μεγάλοι, είχαν κρεμαστά επιβλητικά μουστάκια και φορούσαν φορεσιές της πατρίδας τους. Ήταν άνθρωποι συγκρατημένοι και ευγενικοί, οι γηροντότεροι είχαν μάτια που γυάλιζαν, χέρια και λαιμούς ευκίνητους, φαινότουσαν πως τα σώματά τους είχαν ζήσει πολλά, είχαν τανυστεί και κουλουριαστεί πολλές φορές πάνω στα σχοινιά των καραβιών και είχαν συχνά φυγαδευτεί σαν τις αλεπούδες.

Αργότερα, στην επιστροφή, ο Τόμας μού εκμυστηρεύτηκε πως οι πιο πολλοί απ' αυτούς είχαν κάνει λεφτά με το λαθρεμπόριο, κοντραμπάντο το λένε εδώ, στους πολέμους του Ναπολέοντα και στον αγγλικό αποκλεισμό, όταν η Γαλλία πεινούσε. Έφερναν σιτάρι από τη Μαύρη Θάλασσα, ξέφευγαν από τους ελέγχους του βασιλικού ναυτικού και το πουλούσαν σε τριπλάσια τιμή. Ο Τόμας φαινόταν να 'ξερε πολλά πάνω σ' αυτό, κάποια στιγμή τού ξέφυγε κιόλας πως τους περισσότερους τους ήξερε από τότε, από τα νιάτα του – αυτό το τελευταίο το είπε χαμογελώντας. Τώρα πια, συνέχισε απτόητος να διηγείται, με το τέλος των πολέμων φέρνουν απ' την Ανατολή βαμβάκι, μαλ-

λί, μετάξι και σφουγγάρι. Από τη Μασσαλία φορτώνουν υφάσματα, κρασιά, γυαλικά και μπαρκάρουν πάλι πίσω για Μικρά Ασία και Μαύρη Θάλασσα. Τελειώνοντας μου είπε παίρνοντας μια πονηρή έκφραση πως από πάντα αγοράζουν από τα οθωμανικά λιμάνια με πίστωση και στη Μασσαλία πουλάνε μόνο μετρητά.

Μας κέρασαν δυνατό καφέ χωρίς ζάχαρη, όπως τον πίνουν στην Ανατολή, κι ένα δυνατό ποτό με μια εντυπωσιακή μυρωδιά, μου είπαν πως ήταν μαστίχα. Ξεκινήσαμε να κουβεντιάζουμε μέσα στους καπνούς. Προσπάθησα να τους μιλήσω στα ελληνικά, αποδείχτηκε όμως σκληρή δοκιμασία. Αν είχα μπροστά μου τον Αρχίλοχο ή τον Λογγίνο, πίστεφέ με, όλα θα ήταν καλύτερα και σίγουρα θα καταλάβαινα τι μου έλεγαν. Παρ' όλα αυτά οι Έλληνες εκτίμησαν ή λυπήθηκαν, δεν ξέρω ακόμα, τον ιδρώτα μου που είχε αρχίσει να κυλάει από το μέτωπο στα φρύδια και δε με πρόσβαλαν, γι' αυτό σου ανέφερα προηγουμένως πως ήταν άνθρωποι ευγενικοί. Ο Τόμας φάνηκε να στενοχωριέται που δεν τα κατάφερα και έντεχνα πρότεινε να μιλάμε στα γαλλικά, τα ελληνικά άλλωστε δεν τα καταλάβαινε, σάμπως τα καταλάβαινα τελικά εγώ;

Αυτοί όλοι οι λαθρέμποροι με τα μεγάλα μουστάκια είναι οι πρώτοι Έλληνες των ονείρων μου. Συμπαθείς και απλησίαστοι, ηρωικοί και αθόρυβοι, οι ψηφίδες της χριστιανικής Ανατολής. Θα συμπληρώσω άραγε αυτό το ψηφιδωτό ως το τέλος;

Καθόμασταν όλοι σε χτιστούς καναπέδες και σε μαξιλάρια κάτω στο πάτωμα. Οι τοίχοι, τα παράθυρα, τα σανίδια κάτω ήταν γεμάτα υφαντά σε έντονα χρώματα. Μπροστά μας υπήρχε ένα κοντό τραπέζι όπου είχαμε αφήμένα τα ποτήρια και τα φλιτζάνια. Τα παραθυρόφυλλα ήταν μισάνοιχτα κι έφερναν απ' έξω θορύβους του δρόμου και κρωξιμάτα γλάρων. Σε μια γωνιά, στην άκρη της σάλας, υπήρχε ένα τραπέζι φορτωμένο με χαρτιά και βιβλία. Όταν κάποια στιγμή σηκώθηκα, για να ξεμουδιάσω τα πόδια μου από το περίεργο αυτό κάθισμα στο πάτωμα, πρόλαβα να ρίξω μια ματιά. Εκτός από τα εμπορικά χαρτιά που ξεχώριζαν αμέσως, τις φορτωτικές, τις άδειες απόπλου

και τα λοιπά, παρατήρησα και δυο εφημερίδες. Η μια ήταν στα γαλλικά, *Spectateur Oriental*, βγαίνει στη Σμύρνη, και η άλλη στα ελληνικά, πολύ πρόχειρη μου φάνηκε, τη λέγανε *Σάλπιγξ ελληνική*. Είχε και κάτι περιοδικά, στα ελληνικά κι αυτά, αλλά ο Τόμας με φώναξε πίσω και δεν πρόλαβα να δω παραπάνω.

Γύρω από κείνο το παράξενο τραπέζι –νάνος με κουτσουρεμένα πόδια–, μέσα σε καπνούς από πίπες, τσιμπούκια και ναργιλέδες, εγώ, ο Τόμας και οι Έλληνές μου προσπαθούσαμε να βρούμε λύση για την αναχώρησή μας. Αυτοί φαινόταν πως ήξεραν τον τρόπο, και ο Τόμας τούς είχε τάξει πολλά για τον αγώνα. Άκουσα για άλλη μια φορά πως η Ελλάδα θέλει χρήματα και όπλα κι όχι φτωχούς νέους γεμάτους ενθουσιασμό, γιατί δεν μπορεί να τους θρέψει. Άκουσα για πρόσφυγες που είχαν έρθει τις τελευταίες βδομάδες και προσπαθούσαν τώρα να τους βολέψουν όπως όπως. Πρόσφυγες από την Κωνσταντινούπολη και τη Θεσσαλονίκη, όπου μόλις μαθεύτηκαν τα γεγονότα στη Βλαχία έγιναν σφαγές δίχως έλεος. Από τη Θεσσαλονίκη θυμάμαι και κάποια ονόματα, οικογένειες Καφτατζόγλου και Καρίσση. Προσπαθώ βλέπεις να κάνω και κάποια εξάσκηση, γι' αυτό σου τα γράφω, γιατί ντρέπομαι όταν δεν μπορώ κάποιες φορές να προφέρω τα δύσκολα ονόματά τους.

Ο Τόμας τούς είπε πως περίμενε δέκα κιβώτια με καινούριες εγγλέζικες μπαγιονέτες. Θα άφηνε επίσης μια προκαταβολή από τις χρυσές λίρες που είχε προγραμματίσει για την ελληνική κοινότητα, οι υπόλοιπες δε θ' αργούσαν, γιατί αλληλογραφούσε μ' έναν ξάδερφό του χρηματιστή στο Λονδίνο, ο οποίος διαχειριζόταν τα εισοδήματά του. Αυτό που ζητούσε από τους Έλληνες της Μασσαλίας ήταν συστατικές επιστολές με τα ονόματά μας προς σημαίνοντα πρόσωπα στον Μοριά και στη Ρούμελη, όπως επίσης και να τρυπώσουμε σ' ένα από τα καράβια τους το συντομότερο.

Κάποιος Πρασακάκης, που φαινόταν κάτι σαν εκπρόσωπός τους, του ζήτησε να είναι περισσότερο ακριβής σε ό,τι αφορούσε τα χρήματα που τους είχε υποσχεθεί: όσο για τα όπλα που ήταν ήδη σε αποθήκες, τα φόρτωναν εύκολα το τελευταίο βρά-

δυ πριν από την αναχώρηση. Ήταν ένας άντρας μεσόκοπος, πολύ σοβαρός, που δύσκολα ενθουσιαζόταν απ' ό,τι κατάλαβα, δύσπιστος από γεννησιμιού του. Κάποια στιγμή ασχολήθηκε και λίγο μαζί μου. Του είπα για τις σπουδές, για τους αρχαίους μου, για τα βιβλία... Αμέσως κατάλαβε πως ήμουν ένα σκέτο όνειρο, που δεν μπορούσε να βασιστεί επάνω του. Παρ' όλα αυτά, η μεγάλη του εμπειρία με τους ανθρώπους με προφύλαξε από την απογοήτευση: φρόντισε να τονίσει τη μεγάλη σημασία που έχουν τα γράμματα των προγόνων για το γένος του, που «στέναζε στην αμάθεια», όπως είπε.

Στο τέλος σηκώσαμε όλοι ψηλά τα ποτήρια και ήπιαμε με ενθουσιασμό για τον αγώνα και την ελευθερία! Εκείνη τη στιγμή πρόσεξα με την άκρη του ματιού μου τον Τόμας, πόσο ασυγκίνητος ήταν στην πραγματικότητα, όταν διεκπεραίωνα υποθέσεις. Σε κάποιους από τους Έλληνες είδα μάτια να υγραίνονται, οι απόγονοι του Μιλτιάδη και του Θεμιστοκλή νομίζω πως έχουν βαθιά μέσα τους περίσσειμα τρυφερότητας. Αν είναι όλοι τους έτσι όπως αυτοί που γνώρισα, αναρωτιέμαι πώς θα τα βγάλουμε πέρα· ο εχθρός, λένε, είναι αδίστακτος.

Μασσαλία, 23 Αυγούστου 1821

Ξύπνησα δυο ώρες πριν ξημερώσει. Δίπλα μου ο Τόμας κοιμάται βαθιά. Σηκώθηκα και πήγα άνιφτος στη θέση μου μπροστά στο παράθυρο. Μια από τις πολλές ευεργεσίες του είναι πως έχω πια αρκετό κερί και μελάνι για να γράφω όταν δε με πιάνει ο ύπνος. Όπως το όνομα του πανδοχείου όπου μένουμε, όπως η σουπιά, ξερνάω μελάνι κι εγώ όταν βρίσκομαι σε ταραχή – δεν το χύνω στο νερό, αλλά στο χαρτί...

Μ' έβγαλε από τον ύπνο ένα περίεργο όνειρο. Ήμουν λέει βαθιά μέσα στο νερό, σε κάποια θάλασσα. Ήμουν πολύ θλιμμένος κι άρχισα να κλαίω, όμως εκεί στη σιωπή του βυθού δεν μπορούσα να ψαχουλέψω και να νιώσω τα δάκρυά μου, γιατί τα ξέπλενε το νερό πριν ακόμη εμφανιστούν. Αυτός ο εφιάλτης, το

να κλαίω και να σπαράζω χωρίς καμιά ανταμοιβή, χωρίς ούτε καν τα δάκρυά μου να νιώθω, ήταν αβάσταχτος. Ξύπνησα.

Όταν φύγαμε χθες από τους Έλληνες, ο Τόμας ήταν ανήσυχος. Με πήγε σε μια ταβέρνα για να μου κάνει το τραπέζι. Δεν του είχε αρέσει καθόλου αυτός ο Πρασακάκης, που όπως είπε τον κοιτούσε με καχυποψία. Ελπίζει, είπε, να πάνε όλα καλά και να φύγουμε το συντομότερο. Ήθελε πολύ τη συντροφιά μου, τόνισε χωρίς καμιά συστολή, μου ζήτησε όμως ταυτόχρονα να βελτιώσω λίγο τα ελληνικά μου, εκεί κάτω θα μας ήταν πολύτιμα.

Όσο για μένα, τα περιθώριά μου είναι λίγα. Του έχω υποταχτεί γιατί μόνο μαζί του έχω ελπίδες να φτάσω στην Ελλάδα. Με υιοθέτησε τελικά, όπως ο γερο-Λίντον, ο πατέρας σου, τόσα χρόνια πριν, τότε που με έφερε στο παλιό σας σπίτι στα λιβάδια της Νέας Αγγλίας – η μητέρα σου είχε πεθάνει και δεν είχατε κατηγορήσει ακόμα προς τον Νότο αγοράζοντας κτήματα και άλλα πολλά. Μεγάλωσα στο παλιό σας σπίτι, το οξυκόρυφο με τα πολλά αετώματα, με τα σαρακωμένα ξύλα που ψιθύριζαν παλιά μυστικά σε κάθε δυνάμωμα της καταιγίδας. Εκείνο το σπίτι με τους γέροντες υπηρέτες και το σκούρο δάσος, που δεν ήταν μακριά. Το φοβόσουν το δάσος, Ελίζαμπεθ, μόνο μαζί μου περπατούσες στα μονοπάτια του. Από πάνω μας τα σφεντάμια με τα φύλλα κόκκινα την άνοιξη και κίτρινα το φθινόπωρο, και οι σημύδες με τον άσπρο φλοιό και τον μεγάλο θόλο του φυλλώματος. Λέγανε πολλά για κείνο το δάσος, πως ζούσανε εκεί όλες οι φυχές από τις καμένες μάγισσες, πως στα ξέφωτα στην πανσέληνο του καλοκαιριού ανάβανε φωτιές μαζί με τα δαιμόνια. Σε αυτό το δάσος σε φίλησα για πρώτη φορά, τα μαλλιά σου κόκκινος καταρράκτης. Θέλω τώρα τα μάγια σου όσο τίποτε άλλο, γιατί η Ελλάδα είναι κοντά. Ακούω κιόλας τον αρχαίο θεό του πολέμου που βρυχάται πάνω στα βοσκοτόπια του Μοριά, καθώς Δαναοί και Τρώες έχουν ξεθηκαρώσει και ματοκυλιούνται. Ο πόλεμος, Ελίζαμπεθ, είναι ο τοκετός της ελευθερίας των λαών. Καμιά φορά λέγε με Γαβριήλ, άγγελο του θανάτου.